

ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛУЖИ

1938

ЗАПРОСИНИ ДО ПЕРЕДПЛАТИ НА 1938 Р.

Запрошуємо П. Т. Передплатників до передплати „Літопису Червоної Калини“ на 1938 р.

Річна передплата виносить зол. 13.—

Піврічна передплата виносить	зол.	7.—
Чвертьрічна „ „ „ „	„	3:50
Ціна поодинокого числа	„	1:20
Для членів „Червоної Калини“ чвертьрічно	„	3.—
П. Т. Передплатники з Чехословаччини платять таку саму передплату, з інших країв річно	зол.	14:50

Точні П. Т. Передплатники отримують в 1938 р. безплатний додаток в долучених до кожного числа аркушах цінної праці проф. Володимира Січинського „Чужинці про Україну“.

Передплату просимо слати виключно чеками **Пром. Банку** ч. конта 509.778, які долучуємо до цього числа.

Адреса Редакції і Адміністрації: „ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“,
Львів, вул. Зіморовича 12. почт. скр. ч. 43.

ТВОРИ ЧЕРЕМШИНИ

В кожній українській бібліотеці повинно бути
ПЕРШЕ ПОВНЕ ВИДАННЯ ТВОРІВ МАРКА ЧЕРЕМШИНИ в трьох томах.
Ціна всіх трьох томів у трьох-барвній обгортці зл. 13.—, в переплеті в полотно зл. 17:50.
Замовляти у **Видавництві „Ізмарагд“** Львів, вул. Косцюшка 5.

Історія Українського Війська в образах

Найкращий спомин учасникам і вічна пам'ятка нащадкам!

„**ЧЕРВОНА КАЛИНА**“ приступила до видання побільшених знімків-картин з життя УСС — СС — і УГА

Вже появилися в першій серії такі картини:

УСС в Карпатах
УСС на Поділлі
УСС над Стрипою
УСС в окопах

на гарнім, картоновім папері величини 45×34 см.

Видані картини є дійсно мистецькою прикрасою кожньої української хати, домівок читалень, народних домів, устанав і т. д.

Ціна цілої першої серії враз із упакованням і портом — тільки зол. 5.

Замовляти лише за готівку

у **Видавництві „Червона Калина“** у Львові, Зіморовича 12. почт. скр. 43.

ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОВУТУ
Х. Річник

ЧИСЛО 3.

БЕРЕЗЕНЬ

1938

Генеральна артилерійська старшинська школа при коші артил. полку в Станиславові.

Командант от. Степан Лещій*; адютант от. Сігницький.

Командант вишколу: пор. Мацьків і пор. Белей.

Зформована при коші в одну батарею одноріччяків при І. відвороті У. Г. А. зі Станиславова брала участь в боях біля Вигнанки—Чортків, Потутори, Рогатин. В липні 1919. р. розв'язана в Струсові, біля Тернополя, а її члени розділені по арт. полках й батареях, як старшини, підстаршини і гарматчики.

ТАРАСОВІ

О, якже ж глухо і як темно всюди
Було на тій окраденій руїні —
Здавалося, що вимерли вже люди,
Що й сонце вже умерло в Україні...

Здавалося, що вітер з Запоріжжя
В пустині тій страшній заснув навіки —
Здавалосьь, що Москаль усе поріже
І лишить лиш на сміх сліпих каліків.

Обдерта з слави шат в пільмі німіла
У муках Матір, на хресті розпята,
Хрестом лилась остання кров із тіла,
Під посвист батогів і регіт ката.

І задудніли знов лани і гори,
І задзвонили панцирі блискучі,
І кров ворожу аж у синє море
Поніс Дніпро веселий та гримучий!...

І все кругом закамяніло, вснуло
І провалилось в чорнозем без сили —
Лиш під ворожим клятим караулом
Зідхали у степах старі могили.

І вже орда московська ликувала,
Що там навіки скамянів бунт степу,
Що чорнозем в залізо закувала —
І в попелі погас вже дух Мазепи.

Та ось — Бунтар прийшов у ніч тривожну,
Як крик століть із крові й чорнозему
І в громах пісню бунту переможну
Жбурнув, як люту, местну анатему.

Наш музика

Написав: *Степан Лисак.*

(Спомин).

Стрільця Вавринюка не забуду ніколи.
„Наш музика”, так усі його називали.
— Заграй нам, заграй — на кватирах просили
стрільці. І він нам грав на стару, гуцульську
скрипку мьєльодію ніжну, хвилюючу гуцульського
танку.

Бадьорий аркан і різку коломиїку.

Грав нам — молодим стрільцям — на квати-
рах, у походах і на фронті. Коли в нашому районі
було спокійно, зимовими вечорами на нашій ква-
тирі було весело. Дівчата сходились з цілого
„кута”, а коли Василь взяв скрипку до рук ніхто
з нас не вдержався сидіти на лаві. Вабливі звуки
коломиїки самі визивали, кликали в танець.

Танцювали, як хто вмів, аж у хаті дудніло.

Та не завжди наш музика грав нам коломиїку.
Інколи його глибокі очі впивались скрипкою —
напружував струни — в ту хвилину він не мав на-
строю на „солодкі” мьєльодії... Він грав свою „сим-
фонію”, що в нього зродилась одної ночі в око-
пах на Пяві...

Грав нам, грав аж смичок угинався, а всі стру-
ни під його пальцями розсипали водоспад зву-
ків: лагідні й тривожні тони пряли мов на вере-
тені мьєльодію, якої ми ще ніколи не чули: мьє-
льодію сувору, сурмяну й тривожну.

Ми крайню розрушені ані не дихали, кожний
звук у його скрипці пролітав нашими жилами
і прудив кровю...

В той мент ми були на все готові, коли б тільки
надворі стійковий крикнув до вікна „Хлопці
алярм!” — ми летіли б на край світа битись з во-
рогами...

Такий був „наш музика” Василь...

Я ще й досі чую з далеких просторів стихійні
звуки тієї стрілецької „рапсодії”, що стала
й гартувала наші душі... Ще й досі лину з чужини
спогадом туди, де кров стрілецька напувала
землю.

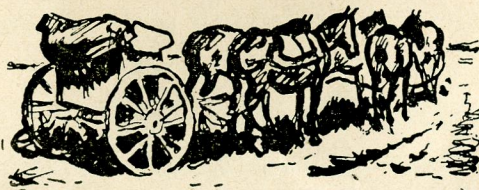
В моєму житті я чув в Митрополії не-один
концерт великого міста, але вір мені Василю, що
Твою „рапсодію” (пробач, що так її охрестив) не
міняв би нізащо за найкращих компоністів у світі!

Чи памятаєш? Був вечір Чортківської слави...
На обрію палали вогні. В воздухі кипіло... Горіли
подільські лани... Дрижала земля... А ми йшли.
Ні, летіли вперед і вперед... По цілоденному на-
ступі на майдані в містечку Ягольниці сіли від-
почати. Нараз ми почули чарівні звуки твоєї
скрипки, що довший час у смутку мовчала.

Ти нам тоді грав на славу перемоги нашої
зброї.

Як я бажав би хоч раз ще почути зблизька мьє-
льодію колишнього „нашого музики”. Заграй
нам, заграй, Василю, на наше Прийдешнє...

Прага, лютий 1933.

Микола Ганкевич.

сля бою з большевиками попав у полон. Там зараз після бою розстріляли його большевики разом з 28 полоненими і там-же під Крутами був він похований.

Коли Центральна Рада вернула до Києва, спровадила тіла тих 29 героїв зпід Крут до Києва і погребано їх з військовими почестями в Києві

Микола Ганкевич, один з героїв Крут

Подав: *Д-р Лонгін Горбачевський.*

Микола Ганкевич, це один з учасників бою під Крутами, про якого досі не стрічав я ніде ніякої відомости. Був це Наддніпрянець, уродж. 1900. року, який як учень VIII. класи Кирило-Методіївської гімназії в Києві — виїхав в січні 1918. р. разом зі сформованим з учнів і студентів куренем під Крути, де пі-

на Аскольдовій могилі. — Місце, де під Крутами були погребані розстріляні, відкрила одна Галичанка, якої син теж, як учень Кирило-Методіївської Гімназії виїхав був з куренем і теж був большевиками розстріляний. Отже згадана Галичанка (назвиська її не знаю) жила в Києві разом з сином і по повороті Центральної Ради до Києва, поїхала зараз до Крут, щоб розвідати про долю сина. В Крутах розповіли їй селяни про бій та показали могилу розстріляних, яких погребали самі селяни, бо большевики покинули їх не погребавши. — Тоді ж ця Галичанка дала про те звістку до Центральної Ради, яка спровадила тіла до Києва. Згадана мати Галичанка, розпізнавши між розстріляними свого сина — збожеволіла. — Лице того галицького юнака було таке змасакроване, що з початку мати сина не пізнала, аж гімназійні товариші розстріляного його пізнали, а мати ствердила його тотожність по білу.

Микола Ганкевич був дуже здібний ученик, надзвичайно, як на свій вік розвинений і читаний і дуже люблений товаришами і учителями.

Часопис для війська „Козацький Голос“ 1919 р.

Написав: *Теодор Марітчак.*

За часів української влади в Галичині 1918/1919 р. виросла на провінції, як зпід землі, ціла низка українських часописів. Не було тоді відай ні одного більшого містечка, де не появилася би якась „газета“, що по змозі місцевих сил та засобів сповняла своє завдання.

Цей незвичайний розвиток провінціоальної преси слід приписати двом обставинам. Поперше листопадним боям у Львові, задля яких столична львівська преса на провінцію майже не доходила, а подруге — коли вже втрачено Львів, а з ним важний комунікаційний вузол, — незручному комунікаційному отриманню Станиславова, який став тимчасовим осередком уряду й преси ЗУНР, з деякими частинами краю, особливо з Жовківщиною, Сокальщиною й сумежними їм районами.

Та не зважаючи на численну пресу, українські часописи на фронт чомусь-то майже цілком не доходили. Фронтове вояцтво, особливо-ж на відтинку I. Корпусу УГА, що проходив саме через Жовківщину й Сокальщину, недоводило часописів відчувало досить болюче. Звичайно, фронтвик не має ні багацько часу, ні великої охоти до друкованого слова, але час до часу він таки цікавий на вісти зі світа.

Саме задля цього в березні 1919 р. почав виходити часопис „Козацький Голос“, призначений виключно для війська, як про це свідчить вже сам наголовок. Про цей часопис була вже десь згадка в нашій мемуаристиці та з огляду на те, що в цінному огляді преси ЗУНР ред. В. Бачинського (див.

„Новий Час“, липень 1936 р.) цього часопису не відмічено, подаємо про нього деякі відомості.

„Козацький Голос“ почав виходити 16. березня 1919 р. в Камінці Струмиловій, тодішньому осідку команди I. Корпусу УГА, й появлявся двічі в тиждень, кожного четверга й неділі. Як видавець фігурує „Редакційний Комітет“, як начальний редактор підписує Мих. Старосольський, а друкується часопис в Жовкві, у відомій друкарні ОО. Василян. Друк, як на ті часи та в порівнянні з тодішніми станиславівськими часописами, — зразковий, папір военного виробу, але не найгірший, нормальний часописний формат, обем часопису — один листок задрукований на обидвох сторонах. Від ч. 5. формат незначно зменшено, папір гірший, ніж досі, зате-ж уже від ч. 6. обем збільшено на 4 сторони, причім ціну підвищено з 50 на 60 сотиків за примірник.

На зміст першого числа складаються: коротеньке вступне слово від редакції до козаків, відозва „Військам Галичини“ за підписом отамана Павленка й полковника Курмановича, стаття про долю українських полонених у польських таборах і польських полонених в таборах українських, стаття-поклик „Тепер або ніколи!“, дальше офіційне звідомлення Начальної Команди, новинки, веселий кутик, оповістка чехословацької місії та вкінці початок фейлетону про листопадні дні в Перемишлі.

Як на малий обем часопису, матеріялу доволі багато, зміст ріжноманітний, а статті й поклики писані звязко, ясно й бадьоро. Ми з розмислом

навели зміст першого числа, бо в дальших числах уклад матеріялу приблизно такий самий, тільки що важніші звідомлення Начальної Команди й комунікати команди I. Корпусу подаються на першому місці. Вже сам добір та оформлення матеріялу засвідчують, що в редакції працювали фахові сили, на які тоді був великий недостаток. „Козацький Голос” був безперечно одним з найкраще редагованих часописів тієї доби.

Та не тільки формою й змістом, але також духом цей часопис помітно різниться від багатьох інших, очевидно, у свою користь. Особливо редакційні статті писані — як то кажеться — з душі та серця, живо, переконливо й бадьоро. Поруч інформативної частини та актуальних статей подбано й про цікавий „читацький матеріял”. Майже в кожному числі є фейлетон, цікаві й короткі оповідання, веселий кутик, а від ч. 4. починає містити Володимир Хронович свої безпретенсійні, але щирі й високоактуальні поезії.

У дальших числах зі статейного матеріялу гідні уваги передовиця в ч. 3. під нагол. „В обороні чести”, а в ч. 4. „Спокою чи війни?” а з дрібніших річей повідомлення про державну допомогу для воєнних збігців (по 3 корони денно), про виплачування воєнних причинків для родин покликаних до війська, як за австрійських часів, повідомлення команди I. Корпусу про розкладову акцію ворогів в українському запіллю та загострення супроти цього виїмкового стану, замітка про перший український поштово-телеграфічний іспит у Жовкві, про вартову сотню при групі ген. Кравса зложеною зі сільських дівчат (в ч. 8.) і вкінці знаменний великодній поклик от. Микитки до воєцтва I. Корпусу, з якого, як і з інших покликів от. Микитки, пробивається сила характеру й великий патріотизм.

„Козацький Голос”, що згодом став поміщувати також повідомлення й розпорядження повітового комісаріяту Камінки Струмилової, отже перемінився потрохи у військово-цивільний орган, появлявся в Камінці Струмиловій тільки до травня 1919 р. Останнє число (ч. 17.) в Камінці вийшло з датою 15. травня. Після цього у видаванні часопису настає довша перерва, викликана загальним польським наступом та змінами фронту.

Чергове, 18-те число „Козацького Голосу” появляється щойно з датою 12-го червня 1919 р., себто у початках чортківської офензиви. Місцевости виходу й друку вже не зазначено, замість цього подається „Постій” (ставка), підписує як начальний редактор дальше Мих. Старосольський, але вже без „Редакційного Комітету”.

Обем цього числа і правдоподібно двох дальших, які нам бракують, по 4 сторони, але формат уже наполовину менший — у чверть аркуша. Технічне виконання теж гірше, зміст здебільша інформативний, майже самі телеграми й новинки, деякі доволі фантастичні. Все те доказ бурливих змін і перемін, серед яких не було ні часу, ні змоги на сяк-так правильне редагування часопису. Ціну підвищено на 1 гривню, бо наслідком мілітарного положення обидвох українських армій українська валюта була трохи заломилася.

Число 21. з 26. червня й ч. 22. з 2. липня 1919 р. як також надзвичайний додаток до ч. 22. також

з дати 2. липня — друкуються знову в іншій друкарні й мабуть у іншій місцевості, на що вказує інше, значно краще технічне виведення, ніж попередніх чисел. Здається, що ці числа виходили в Тернополі. Формат часопису вертається до нормального, обем однокартковий, ціна знову підвищена на 1.50 гривні. У піднаголовку, замість дотеперішнього „виходить що четверга та неділі”, стоїть „Військова часопись”. Матеріял здебільшого інформативний — звідомлення й новинки, вісті зі Східної України доволі хаотичні. З іншого матеріялу замітні документи-протоколи про вбивство отамана Ляера та про кілька подібних „випадків”, як також сильний поклик от. Микитки до стрілецтва „Вперед!” (ч. 21.).

Два чергові числа часопису, останні, що вийшли в Галичині, а саме чч.: 23. і 24., друківані знову зовсім відмінними черенками, ніж всі попередні, засвідчуючи новий етап у безконечній мандрівці видавництва. Один листок формату великої „плахти” папір справді „воєнний” найгіршого сорту, що розлазиться таки між пальцями, ціна знову підвищена на 2 гривні. Зміст: телеграми й новинки, опис похоронів от. Ляера й дальші документи-протоколи, а вкінці в останньому з тих чисел, неначе на прощання, фейлетон Вол. Хроновича про розмову двох галицьких жидів на тему нового відвороту українських військ, яку один з жидків закінчує такою характеристичною заміткою:

— Що б далеко кинути каменем, треба далеко податися взад, розмахнутися. Чим дальше вони (українці) підуть взад, тимдальше колись підуть вперед”.

Ось-так старалися піддержати духа навіть тоді у тяжку хвилину, безпосередньо перед переходом Збруча.

Видавання „Козацького Голосу” можна поділити на два періоди. Нормальний, коли фронт і редакція стояли на місці й була змога правильного редагування часопису (чч.: 1—17) і виїнятковий, коли армія й редакція находилися в походах й перекочувували з місця на місце, з друкарні до друкарні, що очевидячки відбилося на змісті й оформленні часопису (чч.: 18—24.).

Все ж таки, зпоміж усіх фронтових часописів доби польсько-української війни, що були здебільша ефемеридами, „Козацький Голос” вибивається безперечно на перше місце. У ньому ще сьогодні можна найти дещо цікаве й безпосереднє, а деякі висновки можна робити й з цього, чого в ньому немає, як напр., цілковитий брак огненних слів авторитетних мистців слова, які саме в цю історичну добу завзято мовчали, залишаючи місце принагідним поетам-аматорам.

„Козацький Голос”, фронтовий часопис I. Корпусу УГА, з великим почуттям відповідальности сповняв своє важке й важне завдання у відповідну хвилину. Оцим він і заслужив собі на добру згадку.

З воєнного гумору.

Військовий суддя: Тепер піднеси три пальці до гори, до присяги. А знаєш, чому маєш піднести три пальці?

Стрілець: Бо я з третього курія!
(З „Козацького Голосу”, Камінка Стр. 1919. р.)

Здобуття „Праги“

Написав: Полк. *Вартоломій Євтимович*.

Уривок із спогадів.

Це було на початку 1918 року.

Перстень, яким Муравйов затискав Київ, усе звужувався. Червоні банди, підтримані напливним московсько-робітничим елементом, та міським шумовинням, опанували мости, що лучили Київ із Лівобережжям, опанували Поділ, Звіринець, Печерське, „Новостроєніє“, стацію „Київ II-ий“ (Товарову), нарешті, — „Київ II-ий“ (особову), „Кадетський гай“, де містилися дві військові школи й кадетський корпус, і поволі почали здобувати „Старе місто“.

Одного дня зранку, кинувши до наступу переважаючі сили, червоні несподіваною атакою збили застави, які боронили підступу до „Старого міста“ з боку Подолу й перед полуднем опанували Софійський майдан, Дирекцію пошт і телеграфів Київської Округи на розі вулиць Софійської та В. Володимирської, а, що було найгірше, — значно посунулися вздовж по вул. В. Володимирській — опанували височенний 6-поверховий будинок готелю „Прага“ та „Золотоворотський сквер“ і сильно в тих пунктах загніздилися.

Оборона відкотилася аж до Театрального майдану, ледве стримуючи противника.

На цей час територія, з якої склалися волоніння У. Ц. Ради в Києві лежала всередині лінії, що йшла фортечним ровом між Печерським і Липками, переходила через Кловський спуск та простору садибу Олександрівської лікарні (включно), далі йшла „Собакою тропою“, повз територію Київського Військово-Окружного Шпиталю (включно), пересікала Троїцький базар і звідти вул. Жилианською до „Киева I-го“ і до „Поста Волинського“. Тут був узенький просмик, про який буде сказано нижче, а далі, зачинаючи від вул. Глибочицької, Глибочицею, через Житній Базар, Гончарську й повз Десятинну церкву — йшла по узгір'ях „Старого Міста“, через увесь Софійський майдан, аж до вул. Великої Володимирської; далі тією вул. до „Золотоворотського Скверу“ включно, а по „Володимирській горі“ — до Подолу. Стрімкі узгір'я вздовж Купецького й Царського Садів та Маріїнського парку були нічиї.

Вільним од ворога лишався вузький просмик — Бібіковським Бульваром (пізніше — називався Шевченківським) та Фундуклеївською вулицею до Жидівського базару, якими шляхами ще можна було відійти з Києва на Святошинську шосе й далі — на Житомир.

З моментом, коли червоні здобули „Прагу“, цей прекрасний дозорний пункт, з якого весь Київ видно, як на долоні, вони взяли цей єдиний вільний шлях до Києва під сильний гарматний вогонь і цим могли остаточно перервати зв'язок Києва з зовнішнім світом.

Доконче треба було вибити червоних зі „Старого Міста“ і, насамперед, — з „Праги“, на пласкому даху якої москвини встановили кілька тяжких кулеметів, обстрілюючи з них усі підступи до „Старого Міста“ вздовж В. Володимирської

вул. в обох напрямках. — „Прага“ — це був ключ до „Старого міста“, який треба було здобути за всяку ціну.

Здобути... Але чим? Якими силами?

Всіх військ, які боронили Київ од червоних, було:

1. 643 багнети бойового куреня „Вільного Козацтва“ при Військовому Міністерстві, складеного зі співробітників центральних установ цього М-ва. (Ці відомості маю від адміністрат. підполк. П. Опаренка, який у той час провадив харчеву евіденцію бойового куреня; нині — на еміграції в Каліші — В. Є.).

2. біля 400 багнетів Січових Стрільців з колишніх полонених австрійських вояків-українців під проводом сотника Р. Сушка.

3. Біля 400 душ матросів Чорноморської Флотії, які безчинно придивлялися до боїв, боронячи тільки касарні етапного пункту, де постоювали й харчувалися. Начальства над собою не визнавали.

4. Біля 300 багнетів „Вільного Козацтва“ з робітників машино-будівельного заводу „Гретер і Криванек“, якими доводив інженір Ковенко, він же — „особливий командант Києва“.

5. 2-га українська школа прапорщиків, у складі звиш 500 багнетів, під проводом Полковника Кліюпи.

Разом усіх бойців, що боронили Київ од кільканадцяти тисяч московської голоти, було яких 2.500 багнетів, при дуже нечисленній артилерії.

До цього числа ще доходить невеликий загін „Вільного Козацтва“ київських поштовиків, яких організував тодішній міністер пошт і телеграфів, Микита Шаповал, в минулому кадровий старшина. Цей загін охороняв будинок Центральної пошти на Хрещатику.

Такі прекрасні українські частини, як ще недавно грізний Богданівський полк, Сердюцький полк ім. Тараса Шевченка (в грудні 1917 р. прибув із Петербургу), Дорошенківський полк і полк „Георгієвських кавалерів“, що зведені були в 17 українську Сердюцьку Дивізію, — ще до війни з Московщиною, розіклали свої ж таки соціалісти з Українського Військового Генерального Комітету, Української Центральної Ради та укр. Ради „козацьких депутатів“ і ці частини... проголосили нестралітет.

Окрім перелічених сил у тому часі в Києві було до яких 60.000 старшин колишньої московської армії, що рятуючись утечею від большевиків, опинилися в Києві. Але при соціалістичних тенденціях тогочасних соціалістичних провідирів української нації, українська військова влада, не зуміла їх використати для оборони Києва, навіть при тому, що на становисько Військового М-ра заступив такий енергійний військовик, яким був отаман (підполковник) Жуківський.

Де-який час сильну підтримку українцям давав загін польських добровольців, але що при нерів-

ности сил вони побачили дитячу безпорадність і неміч Центральної Ради, то одного дня, відбивши на своєму відтинку чергу скажених червоних атак, попередили українське командування, що опускають місто й, передавши свій відтинок фронту українцям, організовано відійшли в напрямку на Житомир.

Найслабша сторона в обороні Києва, поза її незначними силами, які надолужували число шаленою відвагою, була в її організації, чи вірніше сказатиб — у відсутності організації.

Так, командант сердюцької дивізії, отаман (підполковник) Капкан, носив голосний титул „Командуючого всіми протибольшевицькими силами України”, мав спеціальний оперативний штаб і в місяці люти командував... невідомо ким. Бо після оголошення у газетах наказів: 1. генерального секретаря військових справ С. Петлюри про виборність в українській армії начальників і 2. його наступника на становиську, М. Порша — про демобілізацію українських частин на фронті й у запіллю, — зі сердюцької дивізії залишився тільки нечисленний оперативний штаб та горстка добровольців¹⁾, решта ж, як про те було сказано вище, проголосила неутралітет і вижидала, яка сторона переможе, щоб тоді до неї приєднатися.

Рівночасно ж обороною Києва відав „Особливий командант м. Києва”, отаман Ковенко, що також мав для цього оперативний штаб (Нач-к штабу — полковник інжин. військ Глібовський).

Рівнобіжно з першими двома видавав накази про оборону Києва „Командуючий військами Київськ. Військової Округи”, „Отаман” Шинкарь. (За нач. штабу — „отаман” Самійленко).

Всі ці три штаби боронили столицю — кожен самостійно та незалежно один від одного, й не раз бувало, що начальник бойового відтинку доставав бойове завдання від усіх трьох штабів одночасно або з черги, й тоді не знав, який же з трьох наказів має виконати. — Через це не виконував жадного чи приймав рішення на власну владу й не повідомляючи про нього який-будь з штабів ні сусідів по фронті.

Був і такий випадок „ініціативи” — С. Петлюра, який теж мав штаб і не мав досить „гайдамаків” для „сього” Харківського Коша Слобідської України, нікого ні про що не запитавши, зявився до 2-ої української школи прапорщиків (містилася в будинках Київської Духовної Академії), розагітував школу, зняв її з важливого бойового сектора на Подолі, який вона міцно тримала та який одразу ж без бою зайняли москалі і, в цей спосіб оголивши величезний відтинок фронту, назвавши школу курінем „чорних гайдамаків”, повів свій кіш спершу на київський арсенал, потім — покинув облогу арсеналу і пішов на Крути, завернувши з пів-дороги й знову вернувся під арсенал, за час своєї відсутності давши його залозі змогу скріпитися.

— Словом, до „семи няньок” з приказки, які мали пильнувати оборони Києва од Муравйова,

бракувало лиш трьох! Але й тих чотирі, що були, вистарчили з подостатком, щоб ту оборону зробити безнадійно-сліпою.

Непривичаєне до вуличних боїв у великому місті українське командування допустило, щоб ворог вдерся до самого міста, де серед міської черні знайшов численних прихильників та шпівнів, далі — з конечности вже командування мусіло було подробити свої невеликі сили, тому ніколи не мало резерв і через це — не могло маневрувати, та не мало чим підсилити загрожених відтинків фронту. Дуже шкодив обороні „халацький” сантименталізм — оборона не зважалася в належній мірі застосувати артилерії, щоб... не ушкодити будинків. Цим непотрібно затягувала боротьбу й давала можливість до схочу й на вибір нищити київські будинки з тяжких гармат... москалям, які це робили з правдиво-московським садизмом. До всього — „на слово чести” відпускала полонених большевиків, які вертали до своїх... із найповнішими відомостями про стан оборони.

При такій загальній ситуації для здобуття готелю „Прага” й очищення від москалів „Старого міста”, в якому вони сильно укріпилися в кількох великих будинках, тримаючи під перехрестним огнем усі підступи до нього, українське командування не могло зняти з якого-будь відтинку ані одного бойця.

Тут зголосився, як доброволець, тогочасний Військовий Міністер, отаман (підполковник) Жуківський. Він зорганізував „ударну групу” з тих старшин та козаків — що були звязковими післяцями від різних бойових відтинків — які в той час припадком були в помешканню Військового М-ва (будинок колегії Павла Галагана). На його заклик зголосилося, разом із ним самим, аж... 18 душ...

Озброїлися новенькими й легенькими японськими мушкетами (системи „Арісакі”, припасованими до московського 3-го патрону), понапишали повні кишені вірвантів з патронами, кожен узяв із собою по кілька ручних гранаток системи Лемонт'а, чи як їх називали на фронті, „лімонів”¹⁾. Це були дуже сильні гранати, яйцеваті, завбільшки в качине яйце, вагою з пів-кіля, з поперечними й подовжними надрізами на сталевій оболонці. Вони розривалися на 40 відламків з гострими краями.

Коли „група” була озброєна, ми зібралися в кабінеті Військового Міністра. Отаман Жуківський швидко й допитливо нас оглянув. Його завжди блискучі, виразисті, чорні очі цим разом просто сипали іскрами й широко роздувалися тонкі „породисті” ніздрі гарно-нарисованого, рівного, з ледве-помітною горбинкою, носа. В погляді, яким нас обвів, відчувався вроджений вояк-начальник, що все бачить і все передбачає та який певен того, що наказує...

В кількох словах обяснив завдання та вказав тактику наближення.

Тільки-що ми вийшли з кабінету на коридор, як до нашої групи мовчки прилучився мій вірний гайдук, Остап Р., що вже й собі достав тяжкий —

¹⁾ Лімон = цитрина.

по руці — москворосійський мушкет із найженим багнетом та з двома важкими гранатами „Новицького”) за поясом.

Питаюся в Остапа: „А ти чого тут, старий”? — „Так що обід приніс, Ваше Високблагородіє. Та ще пані питали, коли до дому зволите прийти”.

Остап уперто відмовлявся звертатися до мене на „пане сотнику”, бо був тієї думки, що українські старшини і козаки (!) мусять мати найкращі в світі титули! Тому що української титулятури не було, то вперто титулував по старій звичці „Ваше Високблагородіє”. Так само ображався дуже й мало що не плакав, коли я почав був говорити йому „ви” — уважав, що це я на нього... гніваюся. — „Де ж воно таке вида-но, щоб старший меншому „викав”? — Це так само було б, як у „калуцких”, що старшим од себе „тикають”. Яка то й армія буде, коли всі будуть рівні”?!¹⁾

Наказую Остапові лишитися на місці, а коли за дві години не вернуся (була год. 12. хв. 35), то щоб шукав мене десь по дорозі до „Праги” й, коли б знайшов мого трупа, то щоб повідомив моїх кривих і наречену.

Швиденько — отаман Жуківський поперед усіх — вискочили ми на вулицю. Падав дрібен дощик, що зараз же замерзав, і через це на пішоходах, яких тепер ніхто не поси-пав піском, було дуже слизько.

Пробігли Фундуклівською вулицею вгору до В. Володимирської. Обидві ці вулиці перетинаються в одному з кутів великого майдану, на якому пишається прекрасний, в стилі пізнього ренесансу, будинок кївського міського театру, що в ньому, зви-чайно містилася опера.

Коли вийшли на рiг, то йти далі цілою групою було вже не можна, бо червоні кулемети з даху „Праги” строчили по пере-кутній якраз по цьому перехрестю вулиці і вздовж В. Володимирської, сягаючи до будинку Ц. Ради та аж до Бібіковського бульвару.

По-одинці перебігали ми вгору од брами до брами, криючись за виступами стін, у широких прибрамних заглибинах.

Найважніше було перебігти ті 300—400 кроків, де праворуч од вулиці Фундуклівської, вгору по вул. В. Володимирській тягнувся одкритий Театральний майдан. Далі В. Володимирська вулиця була забудована з обох сторін аж до вул. Прорізної (зправої) і до „Золотих воріт” (злівої сторони). Перескочивши на ліву сторону, ми були б майже безпечні від московських куль, що падали з „Праги”. — Тільки того й було щастя, що при високій установці кулеметів над лінією по-зему площа поразки була неглибока і, до всього, при густому дощі цілі на тій відстані ледве маячили. Інша річ, коли б червоні здогадалися були поставити пару кулеметів на самій вулиці — тоді кулі лягали б рівнолегло з її поверхнею, а по-

Делегація Армії У. Н. Р. на Святі Злуки в Коломиї 1919 р. Полк. Борис Ревуцький (сидить) і М. Чеботарів (стоїть) в товаристві сот. Цяпки (сидить) і чет. д-р І. Цьокана (стоїть з права).

разку ще збільшували б відскоки-рікошети від гладенької гранітової поверхні.

Щасливо, один по одному, перебігли ми відтин-нок вулиці до того місця, де кінчався театраль-ний майдан та де можна було одним скоком опи-нитися на лівій стороні вулиці. По дорозі до нас прилучилися поодинокі стрільці од збитої заста-ви... Перескочили всі й не зупиняючись почали наближатися до „Золотих воріт” лівою стороною вулиці.

Коли перші наші боевики були від неї на від-стані 4—5 домів (це — біля 200—250 кроків), а задні — ледве перескочили вулицю, червоні зорієтувалися, що з „Праги” вони нам нічого не вдіють. — Вони моментально виставили проти нас три важкі кулемети „Максими” — одного по лівій стороні вулиці, в „Золотоворотському скве-рі”, укривши його за бетоновим підмурком заліз-ної огорожі, а два кулемети — по перекутній до першого, — в підвальних вікнах наріжного бу-динку на розі вул. Володимирської з Прорізною. При цих кулеметах було душ із 30 охорони, що розположилася в підвальних вікнах домів і бра-

¹⁾ Граната системи „Новіцької-Фіодоров” важила звиш 5 фунтів і мала величезну вибухову силу.

ла на мушку кожну ціль, яка перед нею появлялася.

Тепер нам стало „гаряче” не на жарти, бо кулі летіли майже рівнолегло з гладенькою поверхнею пішоходів, і з кожним кроком наперед цілі, якими ми були, ставали все виразніші. Найгірше докучав нам кулемет із „Золотоворотського скверу”.

Найважливіше було добратися до наріжного дому. — В ньому віддавна, ще з 1908. р., містився український клуб „Родина”, якого партерове помешкання одною стороною виходило на вул. В. Володимирську, а другою — на „Золотоворотський сквер”, куди виходили й запасові двері. — Добравшись до клубу, можна було непомітно вискочити через запасові двері, трохи лівіше (кроків за 40—50) од того клятого кулемета й зненацька заатакувати його з правого його крила чи навіть з задку.

З усієї нашої групи топографію клубу й прилеглих улиць знав один я. Треба було поінформувати про це Отамана Жуківського й інших. В цей час отаман Жуківський, що йшов на чолі групи, був поперед мене на яких 4—5 домів і теж на 4—5 — від наріжного, в якому містився клуб. Щоб його вчасно попередити, я мусів подвоїти перескоки по-через одну браму, й за два такі перескоки поза чергою я його мав дігнати.

Перший перескок, хоч на асфальтованому пішоді було дуже слизько, мені вдався якнайкраще, й кулею примчавши добру сотню кроків та ще й трошки під гору, я допався до спасенної брами, де міг привести дух. В заглибині брами стояли — полковник Ревуцький і „отаман” Ровинський.

Засапуючись після свого „маратону” по ожеледі, я оповів їм про можливість заатакувати лівий кулемет з крила. Полковник Ревуцький одразу ж збагнув, у чому річ, і мені каже, що піде зо мною разом, та зараз же кинувся, як перед тим я, „подвійним перескоком” уперед, а за ним, ледве той добіг до місця, кинувся й Ровинський.

Я тимчасом пересапнув, кілька разів затягнувся цигаркою, розглянувся, щоб вибрати кращу дорожку, й знову кинувся до перескоку. Пробігши зо три четверти своєї траси, я раптом підковзнувся по слизькій ожеледі і впав, аж загуло, а моя мушкетка полетіла далі наперед. Осиним роєм навколо мене задзизчали кулі, і я почув гострий біль у правому коліні й на лівій щоці, яка сильно закрівавилася. — „Ранений” — шибнуло мені в голові... Але кулі живо підказали, що треба бігти далі, бо мого бути й забитий. Миттю зірвався на рівні ноги, підхопив на бігу мушкетку і догнав отамана Жуківського, біля якого вже були Ревуцький і Ровинський, а ще раніше добігли — отаман Ол. Остапура-Степовий (Астафев)¹⁾ і полковник Кудрявцев²⁾.

Всі мене питають, чи я не ранений, а я й сам того не знаю. Обмацав коліно й чую під пальцями чималу гулю, але крові не видно й у шта-

²⁾ Полковник Кудрявцев помер у серпні 1920. р. од тяжких наслідків плямистого тифу.

¹⁾ Про отамана Остапуру-Степового (Астафєва) див. мою статтю в „Літописі Червоної Калини” ч.ч. 7—8 за 1937. р.

нах нема дірки від кулі; на щоці ж, — упавши лицем на пішод, до крові здер шкуру. Радий, що так легко обійшлося, я доповів отаманові Жуківському про свій плян.

Зараз же почали його здійснювати.

До наріжного дому нам лишилося зробити два подвійні перескоки, і за яких 10—15 хвилин, мої товариші по брамі були вже на місці. Тому, що мене дуже боліло коліно, я мусів тепер перебігати від брами до брами, й це забрало мені трохи більше часу, й де-хто з тих, що були позад мене, мене догнали й перегнали. До всього мусів робити довші перепочинки, підчас яких розтирав собі збите коліно.

Коли я добрався до останньої брами, то там набралось, разом зо мною, 8 душ, і в неглибокій прибрамній заглибині девятому забракло б місця.

Залізна, з грубих ґраток викована брама, була замкнена і навіть фіртка в ній, що цілий день, звичайно, була відчинена настіж, тепер була примкнена на короткому ланцюжку так, що ледве можна було просунути руку.

Я почав натискати на гудзик електричного дзвінка, й по кількох, як нам видалось, безколючно довгих хвилинах на подвір’ю почувалися обережні кроки, й у тунелю брами показалася знайома мені постать „дворника”¹⁾, але... чи впізнає він мене тепер, не бачивши від 1912. р.? Напружую пам’ять, щоб пригадати його ім’я й не можу. Все ж, обзиваюся до нього й поясню, що ми — українці, що колись я був членом клубу, що він мене мусить пам’ятати... Для доказу називаю перші-ліпші, які прийшли на пам’ять прізвища старшин клубу, яких він повинен би добре знати... Поясню, що нам доконче треба перейти через подвір’я дому й через клуб на Велику Підвальну вулицю, але по нас стріляють кацапи. Старий трохи вагається, але прізвища М. Синицького, що був у клубі за скарбника, а головне — прізвище Аркадія Степаненка, що з економів клубу авансував одразу на становисько товариша Голови Н. Ради, та ще ім’я Лавра, що був у клубі за „швайцара”²⁾, його переконують, що ми таки — „свої” і він одмикає браму. Прошу його не замикати брами поки надійде решта наших людей. Упливає ще хвилин із 20 і приходять останні. Разом із тими, що прилучилися од застави, наша група тепер має 29 багнетів.

Отаман Жуківський наказує: 1) рій (з 12 багнетів) зайде до помешкання клубу й обсадивши вікна, що виходять на „Золотоворотський сквер”, — своїм огнем з відстані яких 40—50 кроків підтримує крилову атаку другого роя (7 багнетів), до того роя, під проводом полк. Ревуцького, опріч Ровинського й мене входять ще чотири мені ближче незаних старшин.

2) Резерва, третій рій (10 багнетів), під проводом от. Жуківського, які лишаться при брамі, розпичне з відстані яких 70—80 кроків обстрілювати кулемет, що в скверіку, щоб притягнути до себе його увагу, а коли побачить, чи на даний знак, що другий рій заатакував кулемет з крила, заатакує його з фронту. (Докінчення буде.)

¹⁾ Дворник — домовий сторож.

²⁾ Швайцар — портієр возпий.

Наші вояки-скитальці

Написав *М. Сигерич*.

По зруйнуванні Січі — одна частина Запорозьців виемігрувала була за Дунай до Туреччини і хоч ми маємо знамениту оперету Артемовського „Запорожець за Дунаєм” то зате мало маємо відомостей і документарного матеріялу до історії задунайського коша війська запорожського.

Подібна прогалина в історії нашого війська може настати і після новішої нашої військової еміграції з рр. 1919-21., бо її учасники помалу старіють і один по одному вимирають, незалишаючи на відповідному місці документів і автентичних спогадів про той період нашого лихоліття.

Щоби спонукати і заохотити інших, більше до того покликаних і компетентних, до написання історії нашої військової еміграції і до писання спогадів якраз з того періоду, вміщую наразі ці свої найзагальніші рефлексії на тему генези нашої військової еміграції й її життя-буття під теперішню пору.

I.

Навесну 1919 р. прибули з Франції свіжі, добре виброєні, відпочаті та знаменито виєквіповані польські війська під командою генер. Галлера на західно-український фронт. Вони посилили і зміцнили цілий польський фронт, скріпили духа польської армії і запілля та цілого народу, яких мораль почала дуже підупадати. В травні 1919. розпочався польський наступ майже на цілому фронті. Частини У.Г.А. вичерпані піврічною безперестанною кампанією, втомлені, без свіжих резерв захитались і наш фронт подався. Настав відворот. На жаль, мало пляновий.

(Заходить питання, чому наш відступ був так наглий і раптовний та чому якраз на хирівському фронті наше командування не використало прямо вимріяних, природних, дуже ідеальних, оборонних стратегічних позицій, якими являються Спас, Бачина, Сторожня, Ступниця, Туря, Головецько і т. д. — Гл. „Літопис Бойківщини” ч. 2. 1933 р. — стор. 23).

Частини I. гірської бригади (2 групи: „Старий Самбір” та „Лісько”), що тримали фронт починаючи від Хирова (точніше говорячи від Сушиці великої) на південній захід аж ген вглиб Карпат по чехословацьку границю, а крім цього деякі сусідні частини групи ген. Кравса (8 самбірська бригада) відступали на південь шляхом на Спас, Стрілки, Бориню, Турку, Сянки й Ужок та перейшли на Закарпаття, обсажене в той

час чеськими військами, переважно легіонерами, що з наказу французької військової місії роззорили наші частини і формально їх інтернували.

Чехи в той час не сиділи ще міцно в сідлі ні на Словаччині, ні на Закарпатті, бо в околицях Кошиць, Нового Места на Слов. і інш. бушували мадярські большевики і дуже сильно загрозували чеські позиції. На допомогу чехам прийшли в той час деякі наші частини, зокрема артилерія і під Кошицями, але особливо під Новим Местом допомогли українці чехам розбити мадярські червоноармійські банди та очистити від них Словаччину, при чому наші втрати в тій цілій кампанії мали виносити около 350 вбитих і ранених. (Хто знає щось докладнішого про цей епізод? — прим. редакц.).

Згодом, як шлях почерез Словаччину був прочищений, наші розброєні частини завагоновано і перевезено до табору в Німецькому Яблінному (Дойч Габель) в північній Чехії під самою німецькою границею. Тут з усіх наших недобитків була сформована бригада, на чолі якої станув полк. Варивода, а пізніше генер. Курманович.

При кінці літа 1920 р., в часі польсько-большевицької війни, від дієвої армії УНР, що була тоді в союзі з польською армією, відвзялися частини У. Г. А. т. зв. група ген. Кравса і перейшли Карпати та були теж Чехами обезброєні та інтерновані в таборі в Ліберці (Райхенберг).

Крім цього транспорту українських полонених

Старшини Союзу Гетьманців Державників в своїх одностроях з нагоди гостини Гетьманича Данила в Торонті, в Канаді, дня 13. листопада 1937. р. Сидять від ліва до права: Гр. Стадник — кошовий 2-го Коша I-го Окр. СГДК, В. К. Чиж — управитель „Українського Робітника”, о. Каменецький — парох, **Гетьманич Данило** — головний обозний СГДК, Й. Обельницький — окр. осаул, Д. Чабак — кошовий I-го Коша, І. Пасічник — заст. кошового VII-го Коша.

з Італії, що їхали на Батьківщину, опинилися теж частинно в Чехословаччині. А до того ще треба додати утікачів з польського табору полонених у Тухолі, що напливали майже кожний день і поповнювали ряди нашого інтернованого війська на еміграції.

В 1921. р. обидва табори (в Ліберці і Німецькому Яблінному) зліквідовано, а всіх вояків інтерновано в таборі в Йозефові над Метуею.

До 1923. р. сіро, монотонно та злиденно плило життя наших вояків у таборах та незважаючи на це дух і настрої були на загал добрі, бо всіх окрилювала велика віра і надія в нашу перемогу.

В березні 1923, по відомому рішенні ради амбасадорів у Парижі в справі державно-правної приналежності Сх. Галичини — табор заворушився. Всі дотеперішні надії пропали, розвіялись ілюзії, заіснувала кардинальна зміна ситуації, жорстока дійсність вишкірила зуби і треба було робити висновки. Та тут якраз і настав найчорніший — під моральним оглядом — період в історії нашої військової еміграції, але я залишаю його науково-історичне з'ясування людям більше компетентним.

Відмічу лише одно, що демобілізація, зокрема психічна, відбувалась стихійно, самотьком; відхід на нові позиції, як це диктувала новостворена ситуація відбувався неорганізовано, в не порядку, хаотично, настав балаган, прийшла розтіч, появилася те деморалізуюче: „спасайся хто й як можеш та вмій”. Люди на керівних місцях у тій прикрій ситуації потратили голови, а стрілецтво справедливо, чи не справедливо, підюджене большевицькою агітацією, воркотило, що — мовляв — „уміли нас сюди завести, але що нам далі робити й як вивести не вміють”. Найбільше виявів нікчемности та опідління, на які здатні є за певних умовин — теж і українці, зрештою як і інші народи, відігралися якраз у той час. Згодом табор почав місяцями помало ліквідуватися. Багато людей вернулося до рідного краю. Багато виїхало, заманені большевицькою агітацією на Радянську Україну. (Доля тих людей на загал не відома. Вряди-годи можна було за останні роки читати в пресі, що того чи іншого розстріляли, чи заслали на північ). Дехто — хто мав свояків або друзів у Америці — виїхав туди, або до Канади, чи врешті до південно-американських держав. Деякі до Франції на роботу, або — дуже мало — до Німеччини. Ще інші навіть до Африки забрили. Словом — можна сказати — розбрились по цілому широкому світі; однак найбільше залишилося таки в Чехословаччині.

II.

Знявши український військовий однострій і вдягнувши робітничі блюзи — колишні наші стрільці почали працювати як робітники по всіх можливих галузях промисловости, а дехто — незначний процент — і в торгівлі. Найбільше опинилось у будівельному промислі. Спершу йшло це важко, бо наші стрільці своїм походженням це переважно селянські діти й нараз опинилися в незвичній обстанові великих міст і при незвичній праці. Та з роками набували досвіду, переважувались у кітлах індустрії, набували щораз більше кваліфікацій, ба нерідко вибивались на знаме-

нитих майстрів, що своїм знанням, інтелігенцією та досвідом переганяли чехів або німців, про словаків навіть незгадуючи. Зродилася у них велика тяга до самоосвіти, що не вгасає з роками, навіть коли поженилися і мають великі родини. Є в них велика тяга до організації, організованости та дисципліни і самодисципліни. Майже в кожному більшому осередку Чехословаччини, де живе бодай 10 колишніх стрільців є якесь культурно-освітнє, статутове товариство, або самодопомогове чи т. п.

І коли при зустрічі з нашою політичною еміграцією найдете розгубленість, розпорошеність, слабкі нерви, хаос в головах і думках, — то не те при зустрічі з колишніми нашими вояками. Тут найдете все погідний настрої і спокій. Мабуть дане це тим, що ми колишні вояки маємо чисту совість, бо сповнили наш обов'язок і наказ до кінця. Але цей наш спокій і рівновага духа має своє коріння не лише в минулому і в самих спогадах. Ми військові не затратили великої надії і віри в себе, віри у власні сили нас самих і нашого народу і через те наші перспективи незатьмарені буднями дрібоньких інтересиків егоїстичних спекулянтів розхристаної нашої отаманської політиканщини.

І коли наприклад у такій Празі, чи інших заграничних центрах нашої еміграції, де крім колишніх наших вояків знаходиться теж різнобарвна та різношерста цивільна еміграція є дуже важко підняти якусь спільну, загально-національну акцію, то всюди там, де переважає колишнє вояцтво все йде гладко й здисципліновано, без зайвих занадто довгих балачок, пертрактацій, всіляких митарств, на короткій засаді: вирішено, чи постановлено це або те зробити — зроблено! Вузли товарищескості і дружности (Камерадшафт) глибоке почуття спільности, що їх винесено з боїв і з окопів та з усіх походів — вони глибоко сидять в нервах, в костях і крові наших колишніх вояків, незважаючи на 17 років, що ділять нас від тих славних і геройських часів.

Це є величезні моральні цінности, яких на жаль досі ніхто ні з еміграції, ні з краєвих репортерів нашої щоденної преси, що в ряди-годи заскакують заграницю не потрапив вивести на світло денне. Та й взагалі ці наші репортери, перебуваючи в Чехословаччині, не почувуються до обов'язку приглянутись ближче життю нашої кольної, щоб з'ясувати нашому народові в краю, як виглядає по стільки роках скитання колишнє наше стрілецтво, чим і як живуть та що думають поза своєю фаховою щоденною працею ці наші колишні герої?

III.

Чим і як живуть та що думають наші колишні стрільці? Живуть важкою працею, заробляючи на хліб насущний для себе і своїх дуже часто численних родин. Живуть спогадами про колишні геройські подвиги і славні часи нашої історії, яку вони самі творили зі зброєю в руках. Живуть усіми турботами рідного краю й їхні серця б'ють в унісоно наповнені радістю на вістку про успіхи перемоги і досягнення в нашому національному

житті і заливаються смутком коли чують про наші невдачі, незгоду, чи нездарність.

А інакше? Ось вам маленький зразок громадського життя одного такого нашого Т-ва на еміграції, самодопомогового Т-ва „Єдність”, в Брні, що його члени самі колишні стрільці а головою колишній старшина. Голова Т-ва п. С. М. виголосує реферат з нагоди смерті Т. Г. Масарика, великого приятеля української еміграції. Частина промови звучить: „Майже перед сто роками запитував в одній своїй поемі наш національний геній Шевченко:

**„...Коли ми діждемось Вашингтона
з новим і праведним законом?
а діждемось таки колись...”**

Ми українці ще досі ждемо на прихід нашого Вашингтона з новим і праведним законом, але чехословацький нарід був під тим оглядом щасливішим народом, бо діждався свого Вашингтона в особі Масарика вже за світової війни. Так як колись перед 150 роками Вашингтон визволив американський нарід зпід надвлади Англії і вибудував самостійні сполучені американські держави і приніс їм „новий і праведний закон” — демократичну конституцію, так теж і Т. Г. Масарик визволив чехословацький нарід з чужого ярма та приніс своєму народові „новий і праведний закон”: закон правди, справедливости, чести і демократії”.

Цей вечір призначений для вшанування пам'яті великого борця за правду і по рефераті без дискусії всі поважно розходяться. Але за кілька днів наші робітники починають дискусію на згадану тему; який глибокий і передбачливий ум був наш Шевченко, як добре він відчував і розумів, чого нам треба? Не вистарчить самий Вашингтон, але треба щоб він приніс українському народові „новий і праведний закон”. Вони вказують, що в повоєнній історії було більше вождів, що їх можна прирівняти до Вашингтона, одначе не всі вони принесли своєму народові новий і праведний закон, — нову велику ідею, що була би негацією старого гніту і тому не гаразд діється в деяких державах. Ось так наші колишні стрільці кладуть наголос на новий і праведний закон і догматично та безкомпромислово чекають його від майбутнього українського Вашингтона.

Або ще ось Вам зразок і образок, що так скажу — з побутово-спортової діяльності наших колишніх стрільців:

„Укр. Самостійник”, ч. 7—8. 1937.

„Українське робіт. Т-во „Самопоміч-Єдність” у Брні виарендувало на цілий літній сезон велику

дуку, за Брном недалеко Більовіц, над річкою Світавкою. Самі робітники поставили собі велику „хату” — буду, огородили свою парцелю та в неділю 23. V. ц. р. святочно відкрили свою товариську пляжу піднесенням над хатою жовтоблакитного прапору.

Хто знає як важко і в яких нездорових умовах доводиться працювати цілий тиждень нашим робітникам, щоби заробити на потрібне прожиття й утримання не тільки себе, але дуже часто численних родин і як дуже потребують вони відпочинку, відсвіження легенів та рекреації сил, — щиро і радісно привітає цей здоровий і практичний почин Т-ва „Єдности”.

Ціле товариське життя „Єдности”, при гарній погоді переноситься на неділю на пляжу. Дехто вже в суботу (хто на колесах, хто пішки) тікає туди перед гамором закуреного і запорошеного міста. Мандолінова орхестра Т-ва під керівництвом п. В. Найді кілька разів денно виграє українські пісні. Музика та український спів зваблюють докочличну публику і прохожих, що мандрують попри українську пляжу й гуртками перед нею задержуються.

Подив збуджує великий український прапор, який дуже часто здоровлять подорожні з поїздів, бо пляжа лежить під залізничним шляхом на лінії Прага—Брно.

Випрягши мозок, кожний на свій спосіб віддається там відпочинкові. Радість, безжурність і бадьорість панує на українській пляжі. Діточі ігри, під керівництвом пані Готфрідової, з мячем і без мяча, на воді — не вгавають цілісний день. Але теж і старші і батьки не дармують. П. Сигерич винаходить щораз то нові ігри та способи розваги і забави, бо вважає, що рухом і рухливістю дається як найкраще виполоскати легені свіжим повітрям аж до самого споду та досягнути стрункости і звинности тіла. Сонце, що безоглядно і немилосердно пражить і осмаглоє шкіру та вода докінчують свою благодійну роботу і ремонтують здоровля та сили так дуже потрібні до нового тижня, до нової праці. Надходить вечір, пляжа помалу опорожнюється. Поважно стягають і звивають жовто-блакитний прапор, орхестра виграє маршові мелодії. І коли вже відіде на колесах п. Фронзей, п. Чабан зі своєю чотиролітньою донечкою Євою, якої дзвінкий сміх розвеселює всіх цілий день і нарешті п. Сафяник з дружиною — тоді українська пляжа над Світавкою затихає, щоби на слідуочу неділю, чи свято знову закипіти життям, радістю і безжурністю”.

Сліди слави в Угнові

Подав: М.Гр. Володимир Петришин.

I.

На міському цвинтарі в Угнові похоронено в зимі 1918/19 в 5 могилах таких воїнів У. Г. А.:

I. могила:

Стр. Стирко Александер з Угнова † 12/XII 1918 р.
Стр. Базилина Яцко з Річиці ад Угнів † 12/XII 1918 р.

Стр. Солодуха Андрей з Вербиці ад Угнів † 12/XII 1918 р.

Стр. Доманицький Андрей з Корчмина ад Угнів † 12/XII 1918 р.

Всі зі Стейкової сотні в Угнові.

II. могила:

Два невідомі стрільці, котрі полягли в грудні 1918 р.

III. могила:

Вістун Граблюк Иван з 3 похід. куреня полку гет. І. Мазепи (Коломийський курінь) ранений під Махновом, помер дня 26/XII 1918 р. в полевім лазареті в Угнові.

Три невідомі стрільці упавші в грудні 1918 р.
Селянин Грицина Андрей з Корнів пов. Рава Руска ранений підчас боїв в Корнях, помер дня 27/XII 1918 в полевім лазареті в Угнові.

IV. могила:

Невідомий стрілець — поляг в зимі 1918/19.

V. могила:

Десятник Кожушко Александер з Корнів пов. Рава Руска з I. сотні кавалерії IX бригади згинув при наступі на Угнів дня 29/III 1919 р.

Разом похоронено в Угнові 13 воїнів.

Літом 1921 р. могили упорядковано поставлено великий дубовий хрест і огорожено деревляни ми штахетами.

В вересні 1937 р. вже заходами Ф. О. В. М. в Угнові Уряд Воевідський переніс обох воїнів з IV. і V. могили, а то невідомого стрільця з IV. могили між могилу I. і II., а дес. Кожушка з V. могили між могилу II. і III. так, що нині є лиш одна спільна могила, в котрій похоронено всіх 13 воїнів.

Обмуровання гробів і будову пам'яток Воевідство в цім році відмовило. Філія внесла відклик.

„БАТЬКО І СИН“

III-ій і останній том широкозвісної „Волині“

У. Самчука вже появился і є в розпродажі.

Книга становить окрему для себе цілість. 17 аркушів великого формату. Обгортка роботи проф. Р. Лісовського з Праги. Ціна зл. 4.50, з пересилкою зл. 5.—. Гроші рівночасно з замовленням слати до Кооп. Банку „ДНІСТЕР“ у Львові складанками П. К. О. на ч. конта 143.961 з допискою „Вкл. 18016 — Волинь III.“ або на адресу „Напередодн“, Львів, Сикестуська 43а.

На могили рік-річно ходить процесія де відправляється панахида.

Плян могил до 1937 р.:

I	II	III

IV

V

Плян могил від 1937 р.:

I	IV	II	V	III

II.

Щоби увіковічити пам'ять погибших воїнів У. Г. А. уроженців Угнова — заходом Ф. О. В. М. в Угнові уфундовано коштом місцевого громадянства й еміграції мармурну таблицю, роботи арт. Коверка, призначену на вмуровання в церкві.

На таблиці поміщено список упавших Угнівців, що віддали життя за волю України в роках 1918—1920, а це:

1. пор. Гумовський Тимотей † 1918 у Львові.
2. пор. Целевич Осип † 1919 р. у Бересті над Бугом.
3. чет. Слука Иван † 1920 р. у Жмеринці.
4. хор. Бичик Иван † 1919 р. у Самгородку.
5. сан. хор. Целевич Володимир † 1920 р. у Винниці.
6. бул. ст. дес. Рудасевич Иван † 1919 р. у Винниці.
7. ст. дес. Пиріжок Михайло † 1920 р. у Барі.
8. ст. дес. Шустикевич Мартіян † 1919 р. у Винниці.
9. однор. віст. Говда Александер † 1919 на Україні.
10. однор. віст. Решетило Теодор † 1919 р. у Жмеринці.
11. однор. ст. стр. Пильгуй Володимир † 1919 р. у Сніткові.
12. стр. Бараник Иван † 1919 у Самгородку.
13. стр. Лукашкевич Петро † 1919 р. на Україні.
14. стр. Мазикевич Лука † 1919 р. у Винниці.
15. стр. Решетило Иван с. Семка † 1919 р. у Винниці.
16. стр. Решетило Михайло † 1919 р. біля Балти.
17. стр. Стирко Александер † 1918 р. в Угнові.
18. гармаш Сярчинський Яків † 1919 р. на Україні.
19. гармаш Трусевич Степан † 1919 р. у Чичельнику.
20. моб. желізн. Слука Михайло † 1919 р. у Камінці Струм.

При VII-й Львівській Бригаді на Великій Україні

Хронологічний хід подій.

Написав: П. Мигович, б. пор. УГА.

(Продовження)

Дальший похід.

11. серпня почався дальший похід. 14. полк через Новокопчанів, Стару Синяву на містечко Лабунь.

З Новокопчанів І-й наш курінь одержав наказ відійти, як деташований на праве крило II-го Корпусу. Він помашерував на м. Хмельник, Любар, Чуднів і аж дня 22. серпня долучив до полку в Житомирі.

Перед Лабунем большевики пробували ставити опір. Вони обсадили були горби, на полудне від містечка. Терен там рівний — і вони мусіли бачити наші сили добре, бо були на горбках, а ми підходили рівниною. Нашому полкові товаришила одна з батарей. Також були тут курені 13-го полку нашої бригади. Ми пустилися в наступ на Лабунь. Наша батарея дала кілька цільних стрілів. Гранати й шрапнелі розривалися цільно над окопами большевиків. Вони пробували обстрілювати нашу розстрільну, та не довго. Наші розстрільні йшли відважно вперед. Більшого опору большевики не ставили і відступили.

Дня 16. серпня курені 13-го полку осягнули містечко Полонне, що лежить на залізничній лінії Шепетівка — Бердичів. Наш курінь ввійшов до міста за 13-тим полком. Ми переночували в тому містечку і рушили на другий день на схід вздовж залізничної лінії — на Бердичів.

Один з наших старшин ночував в Полонні у якоїсь польської родини. Розговорившись із господарем (якийсь урядовець) — розказував він нашому старшині, що в Полонні говорять поляки, що польські війська мають заняти українські землі по Проскурів і річку Случ і туди має перебігати границя польської держави із Україною.

Ми слухали того оповідання та й не вірили. Та в тому показалося пізніше багато правди.

17-го серпня заняв наш курінь містечко Миропіль. Був коротенький бій. На залізничній лінії були два большевицькі броневики. Та тому, що терен там лісистий, побоювалися вони, що можемо їх непомітно обійти й захопити. Тому не ставили більшого опору.

Ще того самого дня під вечір заняв III-й курінь нашого полку стацію Печанівка. Тут бронепотяги ставили більший опір — але опісля відступили на Бердичів.

Просто на північ частини Української Галицької Армії не посувалися тому — що посуваючись на Новгород Волинський — і далше на північ могли стрінутися з поляками, з котрими треба би було провадити бій. Щоби це оминати — здовж залізничної лінії Шепетівка — Новгород Волин-

ський — Коростень пішли Січові Стрільці. Командування було тої думки, що вони скорше погодяться з поляками, як Галицькі Війська на випадок стрічі з ними. Як показалося пізніше, поляки стрінувшись із Січовими Стрільцями, забрали полеву варту в полон. Після того Січові Стрільці на власну руку переговорювали з поляками та встановили, що необхідно мати звязкових старшин при крилових частинах. Обі сторони встановили, що не будуть без попередження на себе нападати.

Та не зважаючи на цю умову, трапився випадок, що 23. серпня польський кінний відділ наскочив на обози Січових Стрільців. Саме в той час рішався бій Січових Стрільців із большевиками під Новгород-Волинським¹⁾. Так хоч Січові Стрільці були на самому лівому крилі Українських Військ — спокою з поляками не було.

В околицях, в яких тепер знайшлася ціла VII-ма львівська бригада — та й далше на північ — оперували також повстанці відділу отамана Соколовського.

Ми часто стрічалися з повстанцями. Перший раз бачили ми їх у містечку Мирополі. Коли большевики опустили місто, а наші частини входили до нього, нараз зявилися повстанці. Молоді і старші від літ 25—45, з крісами, зі всіх бічних вуличок сходилися на головну вулицю, що переходить через Миропіль. Деякі з них кричали до цивільного населення: „ховатись, буде бій”.

Очевидно ніякого бою не було, бо большевики опустили містечко. Зараз таки, коли наші частини заняли Миропіль, повстанці десь зсезли.

На Житомир.

На самого Спаса рушив полк з Мирополя, на північний схід, в напрямі Житомира. Дорога була дуже утяжлива, бо пісковата. Частини і обози посувалися повільним кроком. Особливо обози стрягли в пісках. Щастя, що сприяла нам погода.

Ми ввійшли до містечка Романів, якраз як місце населення виходило з церкви після Богослуження. Зараз таки недалеко церкви зібралась місцева публіка, до котрої почав виголошувати якийсь молодий чоловік палку промову. Говорив гарною українською мовою, вказував на нас — на Галицьке Військо і взивав допомагати нам у боротьбі з росіянами-большевиками.

Містечко Романів славне з гарбарського промислу. Тому, що наші стрільці не мали доброї обуви — постановили ми старшини звернутися до власників гарбарень, щоби вони жертвували нам трохи юхтів. Акцію цю перевів добре й удат-

¹⁾ „Золоті Ворота“, стр. 238—239.

„Чрезвичайка“ в Житомирі 1919 р.

Після приходу УГА до Житомира розкопано цей город і викопано кількадесят трупів. В домі, із якого видно веранду, урядувала „Чека“.

но наш звязковий старшина від Дієвої Армії, що був при штабі нашого полку. Які завдання мав він як звязковий при нашому полку, ближче не знаю. Був це молодець літ 30—35, російський старшина, своїми поглядами росіянин — за „єдиною неделимою“. Звязковим при полку був до часу, доки Українська Галицька Армія не заключила була договору з військами генерала Денікіна. Опісля шез з полку.

Свою місію в Романові — у власників гарбарень виконав добре — бо сотня скорострільів одержала тоді 50 добрих юхтів. Властители гарбарень, хоч може й не радо дали нашому полкові около 50 юхтів — то задоволені були із доброго підходу до справи. Їх вдоволив такт нашої делегації до них — і те, що наші частини нічого самовільно не брали.

З Романова рушив полк — піськовою тяжкою дорогою лісистим тереном через сільце Високу Піч до Житомира. У Високій Печі стрінули ми частини 13-го полку. Був там також командант того полку, отаман Роман Волощук. Частини того полку стрінулися тут із невеличким відділом поляків повстанців, які воювали з большевиками по цілій Волинщині. Командантом їх був старшина польських легіонів — галичан. У відділі було ще двох старшин, дві жінки-повстанки та кількох стрільців. Цілий відділ польських повстанців числив около 250 мужа. Коли вони зачули, що ми хочемо їх роззброїти, розбіглись по лісах. Крім того, що воювали вони з большевиками (про їх бої з большевиками — конкретного ми нічого не чули) вели вони між населенням агітацію і пропаганду за польською державою.

Дня 20. серпня вечором кавалерія VII-ої бригади і частини 13-го полку ввійшли до міста Житомира. Населення не знало певно, чи це військо українське, чи польське. Большевики втікаючи,

говорили, що за ними йдуть поляки. Населення витало військо цвітами, рожами та окликами слава, нех жие, віват.

На другий день прибула до Житомира автами команда II-го корпусу. Місцеві горожани витали полковника Вольфа, як команданта Української Галицької Армії та дякували йому за визволення міста і частини території України від большевиків.

Около 13-ої години наш полк вмашерував до міста. За полком їхали батареї нашої бригади.

Перед губерніяльним будинком стрінули ми команданта корпусу з його оточенням. Наші сотні віддали пошану своєму командантові.

У Житомирі.

Нам призначено кватири в районі київської вулиці. Наше стрілецтво розмістилось в домах дозорців і урядовців великої житомирської тюрми. Кімнати були порожні. Ні урядовців ні дозорців не було, а чи сидів тоді хтось у тюрмі, не знаю. Здається вязнів не було. Стрільці спали на голий підлозі, бо соломи дістати було годі. Старшини розмістились в поблизькім районі по цивільних мешканнях.

Того самого дня, чи на другий день прибули до Житомира III-та і IV-та бригади. В місті зробився великий рух. Всюди повно було нашого війська. Цивільне населення, після большевицького терору, віджило. Видно було радість і втіху на їхніх обличчах.

Наш курінь обняв охорону міста від східньої і полуднево-східньої сторони. Повнив також охорону залізничного двірця. Поблизько від двірця знайшли наші стрільці загребані в піску два скорострїли — один німецький, другий російський. Хто їх там сховав, довідатись було годі. Ми додумувались, що большевики утікаючи нарочно залишили скорострїли своїм одностумцям, щоби вони, коли буде відповідна до того хвилина, робили повстання. Зі страху перед нашими ревізіями — яких до речі не було — заховали вони скорострїли в пісок.

Зі всіх сторін надходили вісти про геройські подвиги Української Галицької Армії, — точніше про I-ий і III-ий корпуси, що наступали в напрямі Києва. Такі самі вісти приходили і про Дієву Армію та про подвиги повстанців. Підйом духа був великий.

Лише одне лихо почало гнобити Армію. Кидався вже тиф. Що правда ще не у більших розмірах, як це було місяць і два пізніше — але вже був. Найперше кинувся поворотний тиф — за ним пятнистий. Були це перші початки страш-

ного кінця. Нічо дивного. Стрілецьтво ніччями в поході, развраз у поготівлі — через брак білля і не добре відживлювання, заушивилось до того ступеня, що ніяк було позбутися того лиха. Не помагало чисте білля, коли в штанах і блюзці загіздиласть та гидота.

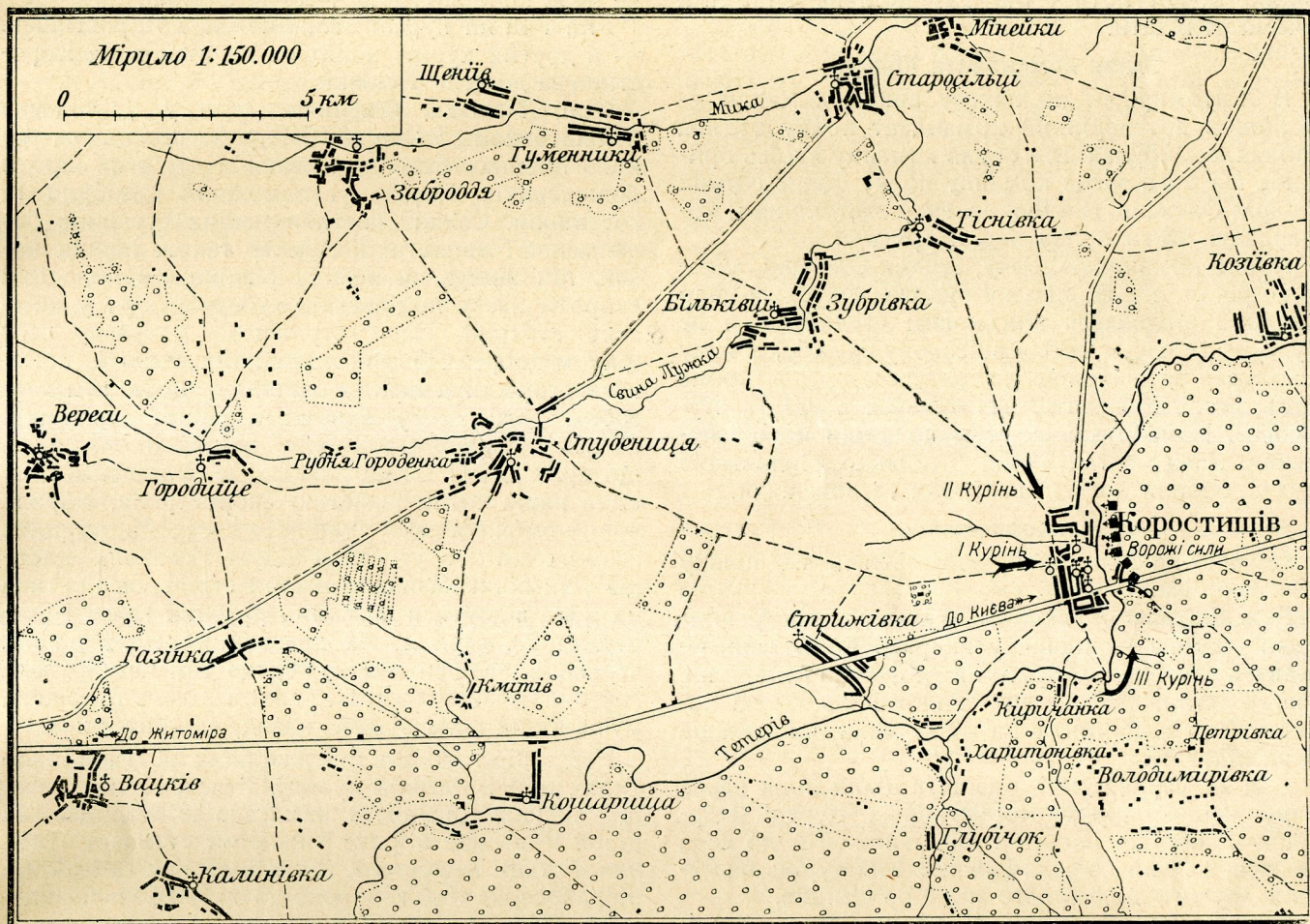
Про віддушивлення не було часу думати. Миж фронтіві частини переслідували ворога. І до цього треба відповідного уладження. Всього того не було — тому пошесть ширилася без ніяких перешкод.

Житомир — губерніяльне місто. Були тут виші большевицькі уряди та й немала чрезвычайка.

Якось другого або третього дня після на-

революційні суди. Саме в час наших відвідин — а було нас трьох старшин — докінчили ексгумацію небіщиків. Лежали вже у нових домовинах — і вневдовзі мали їх забрати до церкви та похоронити християнським обрядом. Були дві домовини.

В бічному офіциновому будинку, що невидний був з вулиці і положений був прямокутно до фронтного будинку — з боку, фронтом до подвір'я, містилася на першому поверсі тюрма, а в пивниці того дому розстрілювано засуджених. Пивниця розмірів 2 $\frac{1}{2}$ метрів широка, стількиж довга і около два метри висока. До пивниці входилося просто з надвору і була вона на краю бу-

шого прибуття до Житомира відбувався похорон жертв чрезвычайки. Родини розстріляних повишукували тіла жертв і зробили їм похорон. Похорон перетворився в протибольшевицьку маніфестацію і наше командування побоювалось, що поденерований нарід кинеться на житомирських жидів — яких найбільше обвинувачено в большевицьких симпатіях. В час похорону котрісь частини нашої залоги були в строгім поготівлі. Та похорони відбулись спокійно.

Ми старшини цікаві були, як виглядає чрезвычайка, тому постановили її відвідати й докладно оглянути.

При одній з вулиць в середмістю віднайшли ми житомирське приміщення Чеки. Від вулиці стояв партеровий дім. В тім домі відбувались суди —

динку з фронту. Коли ми відчинили двері, побачили по цілій поверхні пивниці повно крови. Страшне вражіння. Довго дивитися на це місце не можна було. Мороз переходить ще тепер по людським тілі на згадку того дійсного пекла, де гинули люди. Не можна представити собі почуття тих, яких провадили до цього льоху, де відбирали людське життя.

Ми оглянули також арешт, де передержувано часово арештованих перед судом. Була це одна більша кімната на першому поверсі дому, яких 8 м. довга і 5 м. широка та 4 м. висока. При одній стіні були причі. В кімнаті бруд, сміття, студентські шапки, рясина з батюшки і довге волосся. Це волосся вказувало, що батюшку, який там сидів, мабуть обстрижено.

На подвір'ю, яке заросло було травою, було велике розложисте дерево. Від того дерева і других дерев, що росли в сусідстві, було якось по-нуру, аж темно. І те подвір'я було якесь сумне. А до гіляки дерева, прикріплений був грубий, в промірі одного сантиметра залізний дріт, на кінці загнений, в гачок. Тут вішали засуджених. Місце на землі в промірі одного метра під тою шибиницею було наге, без трави. Це вказувало, що тут мусіли людські ноги дуже тупцювати, щоби на землі не було ані одної травички.

Ми вийшли із того страшного забудовання із пригнобленням. Нам пояснювали, що в Житомирі була ще одна чрезвичайка. Назвали також вулицю і число дому. Та ми зрезигнували із відвідин, бо не хотіли ще раз подібне власними очима оглядати.

Зміна команданта полку.

В Житомирі — по наказу вищої команди — відійшов дотеперішній командант полку отаман Михайло Дибуляк. Він обняв команду якоїсь бригади. На його місце команду полку обняв сотник Андрій Олексин. Він був дотепер заступником команданта 13-го полку нашої бригади.

Новий командант полку, сотник Олексин, високого росту, літ 35, сильної будови. Військове діло любив і віддавався військовим студіям, хоч не було на те часу. Любив військову службу, а тому слідкував за фаховою літературою — і як лише була змога її дістати, зачитувався в ній та студіював. Командував полком до кінця його існування. Завжди тактовний з повною рівновагою духа. Любили його й шанували та поважали.

На Коростишів.

Це невелике містечко, що лежить на шляху Житомир-Київ.

Большевики, опускаючи Житомир відступили: одна частина на північ у напрямі Коростеня, — а друга частина в напрямі на схід — на Київ, а ще інша частина на містечко Радомишль. Отсю частину, що відступила на схід, мали ми дальше переслідувати.

Дня 24. серпня 1919. одержав цілий полк наказ вирушити в напрямі Коростишева. Курені одержали відповідні накази і вирушили. II-й до села Вереси, а III-й до села Газінка. I-й курінь надійшов другого дня просто під Коростишів.

Другого дня підходили курені блище Коростишева, де були большевики.

26. серпня почався наступ. I-й курінь одною сотнею фронтом із заходу від села Стрижівки, II-й курінь із півночі, а III-й курінь із полудня. Цей курінь перейшов річку Тетерев і з боку вдарив на большевиків, які опустили місто Коростишів і обсадили правий беріг ріки Тетерев.

Заскочені нашим наступом з боків опустили большевики по короткім бою Коростишів і відступили дорогою в напрямі Києва. Наступ наших

частин на Коростишів підпомагала батарея поручника Романа Олексія.

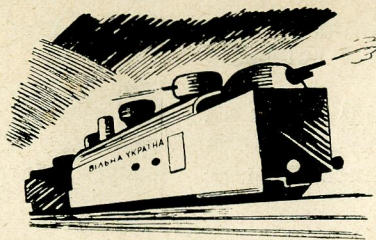
В Коростишеві залишили большевики магазин зі збіжжам. Сотні нашого куреня (та й других куренів) набрали собі по кілька сотнарів жита. Можна було взяти подостатком, але не було на чому возити. Требаби було брати підводи — але на це ми собі не дозволяли. Коли був день-два постою і близько млин — збіжжа це сотні молили. Муку роздавано поміж селян, які пекли з неї стрільцям хліб. Також варено більше харчів — бо полкова провіантура, хоч працювала краще, як в перших днях переходу через Збруч, то не все могла доставити те, що стрільцям після приписів належало. Тому додаткова пайка харчу — поза провіантурою — була вказана.

I-й і III-й курені залишилися в Коростишеві — а другий курінь відійшов на північ від Коростишева до села Тіснівки.

Село Тіснівка, невеличке село у $\frac{2}{3}$ спалене большевиками на весні 1919. р. за повстання, що його підняло було населення того села проти большевиків. Нарід тут заможний і добрий та гостинний. Селяни гостили наших стрільців без найменшої заплаги. Годували також наших коней. Ми відчували велику ріжницю в поведінці супроти нас у подільській губернії і тут у київській губернії. Наше стрілецтво почувало себе цілком добре. Сільські хлопці тих околиць помагали сторожити нашим заставам, щоби тим способом дати змогу випочати нашим стрільцям. Сільське парубоцтво було настільки гостинне, що прим. в селі Старосільцях, де була приміщена одна наша сотня із четою скорострільів, зібрали вони поміж собою 3 пуди збіжжа, щоби закупити „самогонки” та угостити „дуже славних хлопців”, як вони називали наших стрільців. Гостина ця мала відбутися на самий празник Преч. Богородиці 28. серпня. На превеликий жаль наших стрільців, згідно тої сотні, що там квартирувала гостина не відбулася, бо ранком в день празника, мусів цілий полк відійти назад, до Житомира.

Над вечір того дня був вже полк на старих квартирах при Київській вулиці. Стягнуто нас тому, що воєнна konieczність вимагала кинути нас, та цілий II-й наш корпус в напрямі вузлової залізничної стації Коростень. В тім містечку та околиці зібралося, як тоді говорено до 30.000 большевицького війська. Стягнулися туди ворожі частини з Новгорода Волинського, на котрих натискали Січові Стрільці. Були тут частини, що опустили Житомир під нашим напором. Дальше приїздили тут поїзди з Києва. Йшла спішна евакуація большевицьких частин з цілого Правобережжя. На Київ натискали наші корпуси, I. і III. Большевики куди могли, туди виїздили. Стація Коростень завантажена була поїздами і військом. Звідси виїздили вони в напрямі міста Овруча і Мозира.

(далі буде).

Отаман Семен Заболотний

(З листів до Редакції).

В Літописі Червоної Калини за р. 1930 ч. 1. стр. 10, в дописі Михайла Середи, полковника Армії УНР „Отаманщина”, неправдиво освітлена діяльність отамана Заболотного. На стр. 11-й полковник Середа пише: „...Невідомо як довго Запорізька Січ гостилаби у Балті, колиб не налетів на неї отаман Заболотний з великою ордою червоноармійців”. На стр. 1-й тамже далі М. Середа пише „...Заболотний був ластівкою (виходить большевицького руху в районі Балта) (моя примітка), за ним насунулися совітські війська”.

Отже з повною об'єктивністю стверджую категорично, що:

1. Семен Заболотний на ту пору, як подає полковник Середа, командував не червоноармійцями, а кінною сотнею Народньої Охорони Балтського Повіту, себ-то військовою частиною військ Директорії.

Доречі — большевицька військова термінологія на ту пору не знала слова „отаман”, а знала слово „товариш командир”. Слово „отаман” у большевиків мало значіння контрреволюції. Про це всім відомо.

2. В бойових операціях під Балтою (це було з кінцем січня р. 1919) які провадив отаман Запорізької Січі підполковник Юхим Божко, проти большевиків комуністів, брав активну участь ЗАОДНО з Запорізькою Січею і отаман Заболотний зі своєю кінною сотнею, перед тим за пару днів, розгромивши большевицьку комуністичну ячейку у м. Балта.

3. Отаман Заболотний громив большевиків комуністів у місті Балта, а підполковник Божко — зі ст. Балта.

4. Отаман Заболотний являвся в ту пору не „ластівкою” совітського війська, а скоріше коршуном, бо був категоричним противником „Совітів”.

5. В бою під Балтою тоді, як згадує Середа, так Запорізька Січ, як і кінна Сотня Народньої Охорони виступали вірно і в добрій згоді під блакитно-жовтим прапором.

Отже, полковник Середа, мовляв, чув дзвін, та не знав звідки він, — в даному разі допустився свідомо чи не свідомо великої історичної помилки.

Не з отаманом Заболотним Запорізька Січ би-

лася, а навпаки, Запорізька Січ і отаман Заболотний разом билися проти Дячишина (був такий большевик в районі Балти), „товариша командіра рабоче-крестьянской красной дивізії”, яка у своїй більшості складалася з чужоземців.

Стверджую ці дані як бувший Начальник Політичного Відділу при Штабі Південно-Східньої Групи Військ Директорії, що на той час штабом стояла на ст. Бірзула.

З прямих своїх обов'язків і з наказу Командуючого Групою генерального штабу полковника Зленка я виїжджав у Балту для ліквідації непорозумін між де-якою частиною населення м. Балта і Командою Запорізької Січі, що запала внаслідок згаданих бойових операцій. Переводячи слідство і як Голова Надзвичайного Військового Суду, в товаристві Прокуратора Суду др. Копцюха, я знав докладно цілий склад бойового фронту під м. Балта проти большевиків комуністів.

В. Д. Пане Редакторе. Допис полковника Середи вже прочитаний, та не ту ціль я маю в даному разі. Моя ціль — спростувати грубу помилку лише для Історії Визвольних Змагань, як того найвищого Судді. Хочу зліквідувати невязку історичних фактів, бо імя отамана Заболотного є вписане в Історію Українського Визвольного Руху — **золотими літерами**.

Заболотний Семен, як 22-літній козак, з перших кроків національно-політичної боротьби за Самостійну Україну, за незалежне політичне і культурно-економічне буття українського народу, виступав тільки під блакитно-жовтим стягом, стягом **національним** і під тим стягом згинув смертю **лицаря**.

Хто був Заболотний вже відомо і з історичних спогадів: а) генерал-поручника Омеляновича Павленка, Командарма (дивись журнал „За Державність”) і б) Полковника Доценка — „Зимовий Похід”.

Щож торкається внутрішнього укладу життя Запорізької Січі та діяльності підполковника Божка, як отамана Січі, то і там є багато неточностей місцями просто, як вітром навіяна, фантазія. При нагоді подам більш точні відомости і про підполковника Божка.

В надії, що використаєте моє спростування, остаюсь з великою пошаною В. Сovenko.

Ярослав Курдидик

ВЕРШНИК

Пізнаю тебе я, мій друже завзятий,
По шрамі широкім на лівім лиці.
— О, колись бряжчала й мінилась у сонці
Шаблюка в твоїй жилистій руці!...

Згадуєш часами свого каштана,
Що клепає далекі „київські шляхи”,
Або, як учвалі прилягав до гриви,
А шабля хотіла пів світа змести!...

Сьогодні ти сивий і змарганій газда
В сірій полотнянці з самих майже лат,
А каштан твій ноги заледви волочить
По житнім стерниці поруч білих хат...

І знаю часами не спиш ти по ночах,
Коли в день задихнеш гострий кінський піт,
А рука стискає п'ястук, аж до крові,
Як колись шаблюку — давно з перед літ...

З XII Бригадою на Бережани і Перемишляни в 1919 р.

Написав: Йосип Шемлей.

Спогад.

Присвячую пам'яті пок. пор. Дмитра Семковича уродженця с. Колиндяни.

По звільненні Чорткова від польських військ наша сотня (давня Охоронна мосту в Заліщиках, пор. Л. Ч. К. 1937, XI, 21) затрималась на кілька днів на Долішній Вигнанці. Фронт не сягав іще певне Бережан, як сотня завагонувалася на стації в Чорткові і враз з іншими частинами (не пригадую якими) поїхала на Бучач. Що дуже коротко були ми на Вигнанці (десь приблизно від 11 до 14 червня) каже мені пам'ятати ось що: Моя покійна маги довідалася якимось чином, що я в Чорткові, давай нести синові харчі. 16 кілометрів біла старими ногами на те, щоб сина в Чорткові вже не застати і з великим розчаруванням і сльозами вертатися з нічим назад, а харчі роздати іншим таким як її син.

В часі їзди довідалися ми, що сотня входить у склад XII. бригади, а команду обняв от. Лисняк. В Монастириськах висіли з вагонів. Тут довідалися, що пор. Мойсейович дістав інше призначення, а командантом нашої сотні став тимчасово хорунжий, не пригадую собі тільки його імени. Високий, чорнявий, любив пописуватися забагато словником із жаргону австрійського війська, трохи завадіяка у командуванні сотнею, як покажеться потім мало не завів сотні чортові в зуби. Не знав того, що треба міряти греблю проти води. Часом не оглядався на якість людського матеріалу в сотні, що до бойовості. Але так сам собою бойовий фронтовий старшина, не страшак.

Прискореним маршем попростували ми на Підгайці, в сторону, звідкіля доносилося гоготання гарматніх стрілів. В Підгайцях у місті переходили ми попри сліди війни, чи ще австрійсько-російської, чи вже польсько-української, не знаю. Розвалини домів, самі тільки стіни стирчать, обіч них дерева обпалені, обсмалені, стовбурі лиш стовбичать.

З Підгайців чимскорше на Бережани без пасу. Усього годину відпочинку вдень, а дві-три вночі. Дійшли до Потуторів, минули їх, полишили якусь малу місцевину за Потуторами, зближуючись до гори Лисоні. Підсунулися десь під опівніч. Дістали тирби несоленої в їдунки і прикучнули трохи в придорожніх ровах. А туж зараз біля нас становища на Лисоні трохи в північно-західному напрямку. Рев гармат із обох сторін (імя сотника Воевідки чулося у всіх устах із нашої сторони), татакання скорострілів, півкання крісових куль все те незвичного цілком зразу приголомшувало. До того дим, пил із лисонського вапняка, спека в день, брак води (та була в недалекій Золотій Липі, та ба, піди та дістань у ясну днину і от сиди та чекай як заяць при межі.

Сотня полежала під становищами до вечора. Вночі підсуваємося аж на горбок, входимо в становища, мішаємося з частинами, які вже там були. Лискавкою розноситься вістка, що ворог відступив від Бережан. Вранці переходимо Золоту Липу. Розбіглися групами шукаючи броду. При березі в шуварах сидить наш стрілець. Окривавлений і сам мундур на ньому, блідий аж жовтий. В очах гарячка, губи потріскали, босий. Слабим голосом каже, що він із пробоевої сотні, яка тому три дні була в сутичці з польським якимсь відділом і там його під горбком перед становищами поранено в ліве рамя в руку. Сотня відступила, а він ранений вертався. Переходячи польські жовнірі забрали йому все а його залишили. Зсунувся якомсь на силу на діл до води, промив рану, зав'язав сорочкою і так пролежав ніч, день і знов ніч.

Переходимо ріку, йдемо під гору в напрямі якогось чи то ліска, пасіки, чи саду. Чи були то вже перші забудівлі Бережан чи може яке далеке їх передмістя не знаю. Недалеко ліска на пригорбі стрічаємо вбитого польського вояка. Лежить навзак на землі, очі прикриті блюзою. Мундур на ньому новий, чистий, як з голки. Взуття на ньому вже не було. Хтось стягнув.

Пішли ми далше вперед. Мабуть що Бережани ми минули. Перейшли попри став останні хати села (Рай, здається) і далі на Перемишляни. Тому, що від Бережан починаючи, наша сотня йшла вже в перших рядах за ворогом, скажу дещо про її склад. Сотня в бригаді була третя або четверта, а скільки їх усіх було в бригаді не пригадую. Наша сотня мала мужви около 90-ти. Були три четі, у кожній четі три рої. Командний склад такий: один хорунжий, як її тимчасовий командант, що про нього мова вже була вище. Один хорунжий як четовий і один підхорунжий та один однор. стар. десятник, кілька вистунів. Я як дійсний старший стрілець, а титулярний вистун проводив роем, що числив десять стрільців, я одинацятий.

В наступі на Перемишляни наша сотня осягнула найдалші становища в північно-західному напрямі. В одно підвечірря станули ми за Бачевом, Фірліївом і на південь від Перемишлян недалеко місцевости, назви не пригадую, але бували вже там говорили, що за ним уже Перемишляни, перейшли Гнилу Липу. В пізний вечір заняли становища в житах, на легкій горбовині. Перед нами долина, а там ліс. Мойому роеві припав приділений відтинок, на якому порозставляв я людей, що десять кроків. Ходжу, провірюю, поучую. Ніч. Темно. Захмарено. Дощ росить, як осінний. Ми перемокли, вже й болото тягнеться за ногами, оттака перемокла земля з рілі перемішана з житними і ячмінними стеблами. Не вбережешся, щоб не перейти ниви зі збіжжам. Ніч пройшла спокійно. Вилаяв я трохи одного новобранця, що відклав собі спокійно кріса, спер об деревляну фігуру, сам сів тай спить. Вилаяв я його добре, на-

казав трохи, а далі думаю, що з бідую робити, не заправлений ще, а до того всі перемучені.

Ранок удався тоді гарний. Сонце схопилося з легких ранішніх туманів, обтерло і висушило змиті вночі дощем трави, збіжжа і нас. Десь на право від нас переклеочувалися скоростріли. Трохи згодом задудніла суголовками кухня якогось польського відділу, коні гарні, упряж на них нова, чиста, сам візник (кухара не було) теж чистий у шапці французької моди. Виявилось, що це один з відділів бригади УСС, що була десь на правому боці від нас, захопив цю кухню у поляків.

Десь надвечір чуємо напрасне лопотання скорострілів, десь якби ззаду нас. Приказ. Сходимо в придолинок, перебігаємо доріжку. Бачимо якісь будинки, село не село чи містечко, вежа костюлка уноситься над ними. Нараз напроти нас виринув польський відділ, так з 20—30 людей. А там засинівся більший відділ, вужем виповзуючи з вулиці села. Перший прийняв нас за своїх, бо несподівався вже там наших, розставився на горбку в розстрілну, а провідник їх руками вказує нам напрям їхнього фронту і як ми повинні устатитись. Але скоро зорієнтувався у своїй помилці і давай на нас стріляти. Наші відповіді. Сотенний пізнав ситуацію і приказ „стрільці, в мульду і в долину”. Там у тому менті повалився разом із конем (кінь був сивий гарний „гуцулик”). На щастя хорунжий не потерпів нічого, якось вилабудався зпід коня і далі в порядку вивів сотню з пастки. Смеркалося, як ми зійшли в яр якогось потока (чи не Гнилої Липи), де вже застали інші частини бригади. З наших бракувало трохи. Чи поранені, чи попалися, чи так розбіглися — не знати. Там стрінули ми сотню новобранців, самих молодих хлопців, що йшла під командою хорунжого з призначенням до нашої бригади. Мали по п'ять, дехто по десять набоїв. Горою понад верхами дерев розносилося татакання скорострі-

ла. То сьома бригада, як казали, не здавала так дешево своїх становищ.

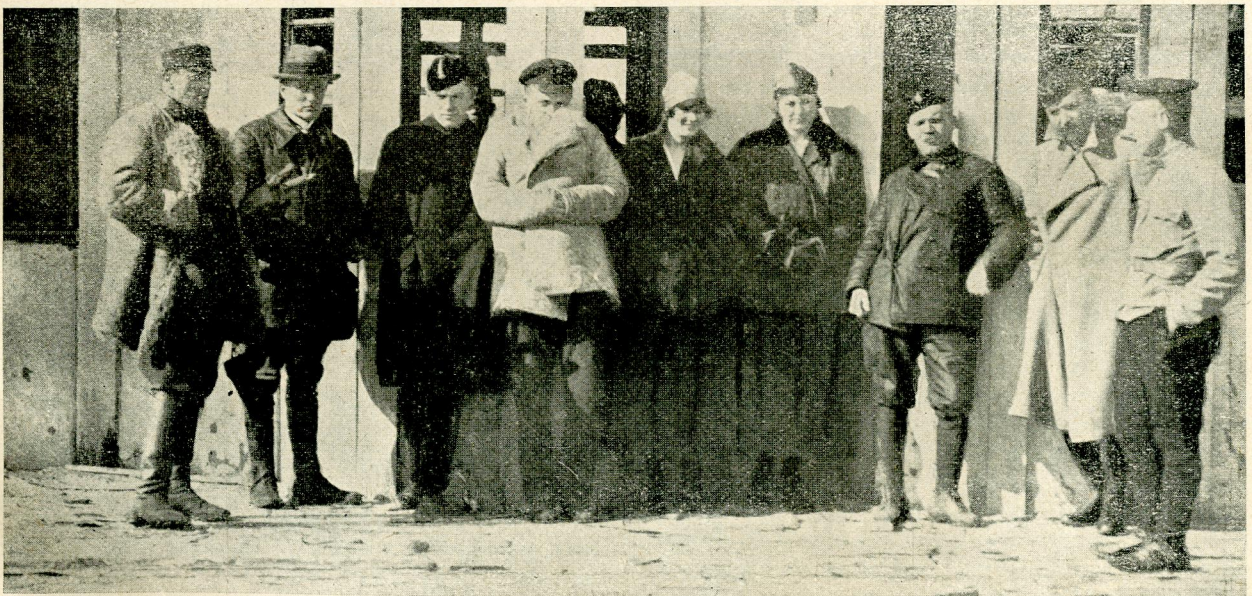
Ввечері і даліше через ніч тої днини з яру виходили наші відділи знову на схід. Піхотинці вкрили прикрий горб, драпаючись до гори, як ті богомольці на Улашківському відпусті. Обозники і гармаші дуже негодували на „сапигору”. А ту раніше болото не конче висохло.

Тоді то десь по середині дороги стрінув я пор. Дмитра Семковича, як відпочивав, як односельчанина поздоровив, привітався з ним. Місяць показався зза хмари. Бачу на його лиці і втому і якесь пригноблення. Відчувається, що це другий відворот. Питаю, що далі. Відповідає: — „Йдемо мабуть за Збруч, а звідти вернемо щераз на Львів і лишимося вже у ньому по віки”. Попрацався я і доганяю своїх. А Семковичеві недовелося вернутися. Його фізичним і моральним терпінням поклав край тиф. Помер від нього в березні 1920 р. в лічниці в Бершаді і там похований на місцевому цвинтарі. Осталася могила і хрест обв'язаний ручником. Ручник, це дар від вдячних Бершадянок. Помер саме в часі, коли знову була думка і назрівала можливість вертатися туди, куди покійник бажав.

В часі відвороту на котромусь місці постою мабуть у Козовій, або Денисові дістала сотня приказ від команди бригади, на основі якого я і ще кілька з нашої сотні були відіслані до школи старшин до Вишколу II. Гал. Корпусу. Школа старшин була під той час у м. Товсте в Заліщицькому повіті. То було десь при кінці червня. На цьому кінчиться мій побут у XII бригаді.

Два моменти цього спогаду заслугоє на увагу: 1. три добі тривали бої за Бережани, 2. деякі відділи Української Галицької Армії по чортківському проломі підсувалися і вже були таки аж під Перемишлянами.

Неточні відомості про деякі менші місцевини, як і брак дат у ньому, зрозуміле. Я як ройовий тоді, мап не носив, днів не записував.

Гурт летунських старшин. Із лівого до правого крила: сот. Франко, пор. Костів, чет. Сериків, хор. Іванів, п-і Шестакова, п-і Залозна, сот. Залозний, полк. Кануков, пор. Шестаков.

Рецензії й замітки

ІСТОРИЧНА ПОВІСТЬ І НОВЕЛЯ ЗА 1937. РІК.

Цього року на книгарську полицю прибуло трохи більше книжок, як звичайно (коло 20 книжок). Нагороджені були, очевидно, книжки найвартніші так з огляду на зміст, як і на форму. Та цікаве те, що бачимо вже гін до історичної новелі й повісті з давніх княжих часів, з гетьманщини, тай із останніх дій українських змагань.

З нагороджених треба згадати історичні новелі в книжці Косача: „Чарівна Україна”, та патріотичну лірику Лівичької: „Сім літер”. Вірші, виходить, тепер не дуже в моді. Але ж це не тільки в нас. Зворохоблене життя не дає спокою на ліричні емоції й рефлексії, де треба справді багато естетики й тонкощів, а передусім зрівноваження. Тому такі підходить новеля, де можна рухатися без рифми свободніше, — а за новелею добираються й до повісті. Та це діється ще також із потреб самого життя, що домагається заповнення майже порожньої ділянки. Покищо ми стоїмо тільки на спробах. Не маємо й досі повісті, що безвідклично опанувала б душу покоління, як це зробила повість Сенкевича й Жеромського. Та причин тут багато. Давніше, перед війною, ми ще може й не розуміли, як слід, ваги історичної повісті й новелі, нині при пошматованні і в тяжких політичних обставинах не все можна видвинути, що проситься на верх із пилу століть. Та до одного ми вже сьогодні врешті дійшли: ми зрозуміли потребу історичної повісті, щоб надихала ідеєю нове покоління, та збудила голод духа за рідним образом минулих гордих дій. І тут саме оформлюється завдання історичної повісті — не криком з політичної трибуни, а чарівними візіями дружинного й козацького життя й величними постаттями їх збудити тугу до нового Будущого...

Здобутки цього річчя невеликі, але помітно посувають справу вперед. Коли останніми роками все крутилось довкола постаті Мазепи, так тепер є спроби захопити добу Хмельницького. (Повість Дудка поки що тільки в експозиції. Лепкий розтягнув її на багато книжок і так трохи стала справа не зовсім сильно на ногах). Тому Мазепа ще ждатиме... З Хмельницьким справа куди тяжча... Зачнемо від дрібніших: Р. Леонтовича: „На прю”. Укр. Бібл. ч. 56. Львів 1937. Задумано порушити тематику з історії давно минулого. Це ще не повість, а спроба. Хоча нема якогось одного сильного типу, то все таки книжка корисна для масового читача. Дальше дві повісті з доби Хмельницького: Семен Ордівський: „Багрянний хрест”, історична повість із 1657. р. Укр. Бібл. ч. 60. та друга книжечка Юрія Ореста: „Під Львовом плуг відпочивав” — істор. повість. Укр. Культ. Скарбниця. Вид. Батьківщина, ч. 11—12.

Самі видавництва спрямовують книжку до масового читача. Тільки автори повинні тямити одне те, що знаменувало повість довоєнної доби: говорити ясно. Менше тієї таємничості, яка плутає хід акції й робить лектуру нераз нудною. Хай у цих невеликих рямах вийде ясно дія, яку

автор хоче вивести. Інакше мається справа з новелею. Повість має розкрити панораму і запізнати нас із людьми, як із живими. Ще маємо дві більші книжки, що започатковують, мабуть, нові трильогії. Це повість М. Голубця: Жовті води, (істор. роман). Львів 1937. Бібл. Укр. Родини, т. I. Накл. „Неділі”, стр. 256 — та повість Г. Журби: Революція йде. Т. I. Львів 1937. Укр. Культ. Скарбниця, ч.: 13—14. стр. 229.

Повість Голубця, як бачимо, хоче подати нам подвиги нашого воєнного генія Богдана Хмельницького. Повість така вимагає безперечно багато праці, щоб простудіювати джерела, увійти в добу. Назагал бачимо серйозну поставу автора. Стиль і мова мають свій питомий полір, книжка читається досить легко, головно в першій частині. Постать Богдана не зарисована сильно й динамічно, акція досить слаба й не дає такої сильної поетичної ілюзії, якби того можна було ждати. Може це прийде в дальших томах. Все ж таки книжка найде пильного читача серед молоді. — Книжка Галини Журби безперечно цікава, простотою стилю, живою акцією й малюнком та тонким психологічним підхопленням. Події живо йдуть, як на екрані. Замітне тут ще й те, чого бракує „Волині” Самчука — проблема політично-національна тут і там заторкнена але сильно й помітно. Тому книжка має не тільки так сказати б культурно-історичну вартість, але і виховну. В драмі Лесінга одна коротка сценка — розмова Мінни з кондотієром Ріко — може має більшу вартість виховно-німецьку, як ціла історія з перстенем... Повість Журби могла б бути для молоді дуже корисна... Та, на жаль, у реалістичному малюнку находимо в кількох місцях такі перчені присмаки з лексікону Марса і тіточок, що аж жаль, що авторка загородила собі непотрібно дорогу... бо справді прикро буде казати молоді читати такий московський шрїт:

Ей ти Сашка ти Керенській —
распраєті тваю мать і т. д.

Чи не шкода було псувати цим усім „набором” таку гарну книжку? Чи не за реально трохи виглядає цей „passus”.

Зокрема треба би ще згадати книжочку Леоніда Мосендза: „Людина покірнa” („Homo lenis”) оповіді з передмовою Л. Нигрицького. Львів 1937. Це чи не найцінніше з останніх чисел Української Бібліотеки! (Ч.: 58). Є тут десять прекрасних оповідань, з яких можна б зложити новий декальог для модерного нового Українця. Чи возьмемо оповідання „Homo lenis”, чи „Роксоляну” чи голос крови в оповіданні про козака Майкеля Смайльза. Це збірка гідна найбільшої уваги.

При кінці кілька слів про: „Сім літер”. Тут така клясична простота слова й форми, що дуже живо нагадує „Трени” Кохановського. Та не в тому діло. Це така щира туга за сонцем Батьківщини, що в своїй простоті й щиросердечності справді дорівнює ліриці Шевченка й Лесі Українки. Тількиж це лірика „останніх наших днів” — солодка як дим ізпід рідних стріх. Ця невеличка книжечка повинна бути на столі в кожній хаті.

Богдан Черногор.

Одна з перших летючок-відозв Директорії У.Н.Р.

Подав: Т. М.

В нашому посіданні знаходиться між іншим одна відозва-летючка з часів визвольної боротьби. Відозва не підписана ніким і не датована. Але зі змісту ясно, що йде тут про відозву Директорії УНР, а деякі уступи летючки — згадка про Трудовий Конгрес і Дніпровську Дивізію — дають змогу досить докладно означити час друку. Вона походить з першої половини січня 1919 р., отже є одною з перших відозв-летючок Директорії. Подаємо її в повному тексті, як документ часу:

Яка різниця між Директорією та большевиками?

Якийсь циган казав: нема на світі правди, тільки в мене, та в Бога грошки. Так тепер кажуть большевики. Вони кажуть, що на всім світі немає партії, кращої за їхню, тільки їхня партія правдиво обороняє інтереси бідного люду, тільки вона все робить по правді, тільки вона до добра призводить і т. и. Звичайно, хвалити себе можна. Але люди кажуть, що не годиться самому себе хвалити. Та що поробиш, коли большевиків ніхто не хвалить. Отже мусять хоч самі себе похвалити. Та нехай хвалять. Є така приказка: хвали руку — товар видко.

Може їхня партія й найкраща, але чого то вона, що не спірве на Україні, то все в Росію пре? Аджеж і на Україні є бідний робочий народ. Чому ж для українського бідного народу вона нічого не привозить? Далі, коли всі рівні, то чогож вона хоче, щоб над народом українським верховодив народ руський, з Москви? Коли воля народам, то всі вільні, і кожен народ нехай сам собою править. А вона таки хоче, щоб український народ був менчим, а руський старшим, щоб Україна робила те, чого захоче руський народ. А де-ж тоді рівність?

Директорія стоїть за те, щоб кожен народ сам собою правив. Вона ні з ким із сусідів воювати не хоче. А чого большевики на Україну налазять? Коли хочуть жити братами, то нема чого воювати. Треба помиритися, тай край. Військо Директорії в Росію не йде, а чого-ж большевицьке суне на Україну? Хліба хочуть? Так треба помиритися. Директорія дасть їм хліба, а вони нехай взамін хліба дадуть українському народові того, що в них є: мануфактури, шкла, чи ще чого.

Треба робити по правді. Директорія за те, щоб народом правили тільки трудові кляси, але Директорія стоїть за те, щоб усі партії бідних і трудящих людей брали участь у правлінні, багатіїв не пускати не треба. А большевики кажуть: будь ти хоч тричі бідний, а коли ти не з партії большевиків, то забірайся геть: до стінки. А будь ти хоч який багач, а коли назвешся большевиком, то вони допустять тебе до всього. Директорія дбає, щоб не було дармоїдів, злодіїв, грабіжників, а большевики на це дивляться крізь пальці. Їм аби називав себе большевиком, а що він робить, то це їх не обходить.

Директорія побивається за тими бідними, які не мають де заробити, а большевики приймають до себе всяке ледащо, що не хоче робити, злодіячок і т. п. і нацьковують їх на тих бідняків, що кровю та потом заробляють собі шматок хліба.

Директорія хоче, щоб сам трудовий народ правив собою. Для того вона скликає Трудовий Конгрес із селян, робітників і військових, всяких соціалістичних партій, щоб увесь народ сказав, якого саме правління він хоче,

а большевики добиваються, щоб усім народам правила тільки одна їхня партія по своїй волі.

Директорія робить все прилюдно зо всіма народними партіями вкупі. Вона вкупі зо всіма соціалістичними партіями, вкупі зо всіма народними з'їздами обмірковує, що треба зробити для добра народові, а большевики роблять усе потай, ховаючись. Бояться виступити на люди перед другими партіями, щоб їх не піймали на брехні.

Директорія робить усе по правді, а большевики задурюють людей, так, наприклад:

Вони кажуть, ніби то за допомогою німців республіканське військо розганяло народні організації, а це чиста брехня.

Кажуть, що залишено охранку, яка має заарештувати революціонерів. А про цю брехню й балакати не варто. Ніякої охранки нігде не залишено. Гетьманських охранщиків заарештовано й віддано під суд.

Галасують ще й з того приводу, що не має солдатських депутатів. Але ж спитайте їх, навіщо большевики на Московщині заборонили ті ж ради в своєму війську? Тому, що й большевики зрозуміли, що ради гальмують бойову роботу. Треба або обороняти від ворогів нашу землю, або в комітетах мітингувати.

Тому навіть московські большевики поскасовували комітети в своєму війську.

Ще брешуть наші вороги, ніби Директорія зараз змовляється з французами та англійцями.

Хіба ж ви не знаєте, що в Одесі допіру бої з „союзниками“ були, що Директорія заявила їм, що не дозволить нікому втручатись в українські справи, що єдиним господарем на Україні є трудовий народ-селянство та робітництво, і що доки вона має силу, доти не пустить на Україну ніяких чужих військ.

Так само і про дончаків. „Большевики“ брешуть, буцім то Директорія змовляється з Красновим і іншими генералами, а справді Директорія послала донцям ультиматум, що як вони не покинуть криворожського району, і не перестануть знущатися над робітниками, то Директорія вишле проти них своє військо.

Плещуть ще большевики, буцім то в республіканській армії збираються реакційні старшини, але хто читає газети, той знає, яка зараз іде чистка старшин. Старореміжних старшин виловлюють, оддають під суд і виго-няють, та карають немилосердно.

Старшинами призначають звичайних козаків, коли вони тільки здатні до роботи, до командування; цілою, наприклад, Дніпровською дивізією командує бувший рядовий козак-селянин.

Взагалі большевики хотять збаламутити людей всякими брехнями, як це вони зробили торік.

Отже головна різниця між Директорією та „большовиками“ в тім, що Директорія, складена з представників різних соціалістичних партій, дбає про весь бідний робочий народ, а большевики тільки про свою партію! Директорія робить все прилюдно, чесно і правдиво, а „большовики“ потай, брехливо, підкупом та підступом.

Ото ж менш слухайте всяких побрехеньок та більш пильнуйте ладу. Вірте не чуткам, а постановам народніх селянських з'їздів.

Дбайте про порядок в армії, бо коли розвалиться армія, го не буде тої сили, яка б захистила інтереси трудового селянства.

Тоді поміщики знову привернуть старий лад. Хай живе влада трудового народу, селянства і робітників.

Телефонограма отамана Ерле

Подав: о. др. Володимир Левицький.

Станиславів, 1. березня 1919. р. год. 10. вечора. Урядовання в Державному Військовому Секретаріаті було вже закінчилося. Лише дижурні старшини і телефоністи лильнують своєї служби, бо це напружений час, в якому йдуть у Львові українсько-польські переговори під проводом антантської місії. Тишину пропам'ятного вечора — о год. 10.30 перервав дзвінок телефона, який передавав ось яку депешу в німецькій мові: (Округла печатка).

1. III. Львів, 8.50 вечором.

До п. Секр. Бубели —
сейчас доручити.

Депеша отамана Ерле.

Антантська місія до української делегації, якій поручено вести переговори:

Стверджуємо відбір вашого листа з 28. лютого, в якому повідомляється нас про зірвання завіщення зброї; коли ворожі кроки знова розпочнуться, будуть зараз перервані всякі розмови, що мають на цілі заключити перемир'я. Ми повідомляємо вас, що коли ваше повідомлення не буде відкликано нині 1. березня піде північчю, антант-

ська місія опустить Львів і що українські авторитети будуть поносити перед нашими чотирма великодержавами всю відповідальність за поновне розпочаття війни, закінчення якої антанта формально наказала. Антантська місія повідомляє делегацію, що вона завтра, 2. березня о 11. год. передполуднем опустить Львів поїздом, що буде відзначений їхніми прапорами. За свою безпеку робить відвічальними українські авторитети а передусім особисто ген. Павленка.

Цю депешу доручив я отам. Бубелі, тодішньому міні війни З. У. Н. Р., о год. 11.13, в готелі „Австрія“, кімната ч. 16.

Оригінал цієї телефонограми заховався в мене, бо отам. Бубела прочитав її та оставив у моїх руках. Переховував я її у різних місцях, забираючи на Велику Україну, то знову до Галичини і дивним збігом обставин не пропала вона єдина з моїх прибічних річей і збірок.

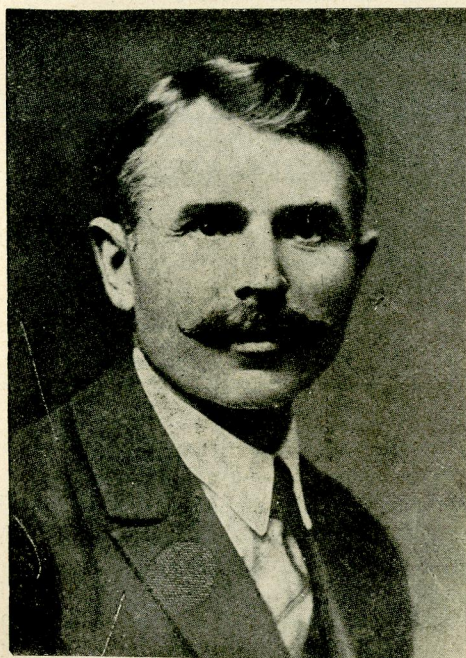
Тепер передав я цю телефонограму до Бібліотеки Н. Т. Ш. у Львові.

Плавуча Велика, дня 9. II. 1938. р.

Посмертні згадки

СМЕРТЬ КОМАНДАНТА 1-ОЇ СТРЕЛЕЦЬКОЇ ЗАПОРІЖЬКОЇ ДИВІЗІЇ ГЕНЕРАЛ-ХОРУНЖОГО ГАВРИЛА БАЗИЛЬСЬКОГО.

Дня 17. жовтня 1937. р., після тяжкої хвороби, помер в міському шпиталі м. Каліша Командант

1-ої Стрелецької Запоріжської дивізії генерал-хорунжий Гаврило Базильський.

Осиротіли Запоріжці, бо втратили свого команданта. Втратили не тільки команданта, але й батька.

Генерал-Хорунжий Гаврило Макарович Базильський народився 25. березня 1880. р. в с. Соколівці Уманського повіту на Київщині. В російській армії закінчив службу полковником на посаді командира 258 пішого Кишинівського полку.

В Українській Армії розпочав службу в червні 1917. р. коли на румунському фронті українізував 258 піший Кишинівський полк і виконував розпорядження Української Влади.

В листопаді 1918. р. був призначений командантом 2-ої пішої дивізії. В травні 1919. р. був призначений командантом 8-ої пішої Запоріжської дивізії, що належала до складу Запоріжської групи. В травні 1920. р. стояв на чолі запасових військ У. Н. Р., що склалися із 7 запасових бригад. В жовтні 1920. р. був призначений командантом 1-ої Стрелецької Запоріжської дивізії.

В складі згаданих частин бл. п. ген. хор. Базильський брав активну участь в боях з большевиками. Не одну перемогу мав Він над ворогом.

20. листопада 1920. р., після припинення військових операцій між польським військом та большевиками, Запоріжська дивізія під командуванням бл. п. ген. хор. Базильського разом з Армією У. Н. Р. відійшла на польську територію, де й була інтернована в таборі Пікуличі коло Перемишля.

В ранзі Генерал-Хорунжого Армії У. Н. Р. мав Покійний старшинство від 5. жовтня 1920. р.

Похорони бл. п. ген. хор. Базильського відбулися дня 20. жовтня 1937. р. на православному цвинтарі м. Каліша.

Вся Каліська кольонія збиралася віддати останню пошану генералові, якого так всі знали.

Прибули на похорони Міністр Військових Справ ген. хор. Сальський та представник від Головної Управи Українського Центрального Комітету у Варшаві ген. хор. Загородський.

Після закінчення Служби Божої, труну винесли з церкви Міністр Військових Справ ген. Саль-

ський, п. п. генерали та близькі співробітники покійного.

На цвинтарі, над могилою промовляли: Міністр Військових Справ ген. Сальський в імені Пана Головного Отамана та в імені Уряду У. Н. Р., ген. Загородський в імені Головної Управи Українського Центрального Комітету, ген. Єрошевич в імені п. п. генералів, та полк. Литвиненко від Родини Запоріжців.

Б І Б Л І О Г Р А Ф І Я

СПИСОК ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ 1914—1921 РР.

16. III.

Хорунжі Семен та Кирило Лисаковські, Семен Савлук. „Око“. Каліш 1921. 4°, ч. 21, ст. 10: Жертви війни.

Некрольоги.

Хорунжі Соколовський і Васильів. „На Руїнах“ (Каліш 1922). 4°, ст. 25—27.

Храпко Іван. Збірник законів і постанов Українського Правительства відносно закордонних інституцій. Ч. I. Відень 1919. 16°, ст. 152. Вид. неофіційне. З друкарні Мехітаристів.

Сюди увійшли закони, видані за часів гетьмана і друковані в „Держ. Вістнику“ чч. 1—63 вкл., а також видані Високою Директорією і друковані у „Вістнику Держ. Законів“ чч. 1—35 за виїмком чч. 13—15, яких у видавця не було під руками.

Христюк Павло. Замітки і матеріали до історії української революції 1917—1920 рр. Том I. [Відень] 1921. 8°, ст. 152. Українська Революція. Розвідки і матеріали. Книга перша. Український Соціологічний Інститут.

Початки організації українського вояцтва, селянства і робітництва (ст. 22—26); Українські салдати за українізацію війська (тут — перший український військовий зїзд, перший український козацький імени Б. Хмельницького полк, Український Військовий Генеральний Комітет) (ст. 48—55); Відповідь українського народу на відмову Временного Правительства. (I. Селянський та II. Військовий Зїзди) (ст. 65—71); (військо — ст. 71—72, 80); (військо — ст. 93, 96, 98); (полуботківці — ст. 107). В додатках до тексту: 14. — інформація до 1-го Військ. Зїзду (ст. 126); 15. — постанова щодо війська і флоту (ст. 126); 21 — до 2-го військового зїзду (ст. 128—129); 22. — Зїзд і Військ. Комітет (ст. 129); 23 — присяга вояків (ст. 129—130); 24. — образки з часу зїзду (ст. 130—134); 38. — Пер. Укр. ім. Б. Хмельницького коз. полк (ст. 141).

Христюк Павло. Замітки і матеріали до історії української революції 1917—1920 рр. Том II. [Відень] 1921. 8°, ст. 204. Українська Революція. Розвідки і матеріали. Книга друга. Український Соціологічний Інститут.

Спроба буржуазії задушити революцію (Корнилівщина, Всеукр. Рада Військ. Депутатів) (ст. 3—10); (Вільне Козацтво — ст. 15—16); (Третій Всеукраїнський Військовий Зїзд — ст. 39—41); (виступ Штаба Київ. Військової Округи і постанови

3-го зїзду — ст. 44—49); (третьої універсал і справа миру — ст. 51—56); (Всеукр. Рада Селянських Депутатів про мир — ст. 63); Війна з СРСР з Московщиною (ст. 77—91); Початок мирових переговорів з Німеччиною та її союзниками (ст. 91—102); (четвертий універсал — мир з Центр. Державами і війна з Москвою — ст. 103—106); Признання Центр. Державами самостійности Укр. Нар. Республіки і заключення миру (ст. 106—116); (досягнення Ген. Секретаріята в військових справах — ст. 120); (оборона Києва I. 1918 — ст. 127); Причини воєнних успіхів московських большевиків і неуспіхів Центр. Ради (ст. 132—137); Житомирський період Центр. Ради (ст. 137—146); Під прапором укр. радянської влади (ст. 147—156); Німецьке військо стає по стороні буржуазії і доконує державного перевороту на Україні (ст. 163—174); Значіння війни між Україною і СРСР для революції української і російської (ст. 181—184). В додатках: 4. — про Вільне Козацтво (ст. 187—188); 10. — до виступу моск. штабу у Києві (ст. 192—193); 11. — теж (ст. 193—194); 13. — постанови 3-го військ. зїзду про українізацію війська (ст. 194—195); 16. і 17. — з постанов 3-го зїзду патрії СР про військо і мир (ст. 196); 18. — відомости про початок воєнних подій 1-ої укр.-моск. війни (ст. 196—197); 19. — справа українського фронту (ст. 197—198); 21. — погляди нім. достойників на мировий договір з Україною (ст. 199—200); 22. — оповіщення Ген. Секретаріяту на ноту Моск. Комісарів (ст. 200—201); 23. — текст наказу фельдмаршала Айхгорна (ст. 201—202).

Христюк Павло. Замітки і матеріали до історії української революції 1917—1920 рр. Том III. [Відень] 1921. 8°, ст. 160. Українська Революція. Розвідки і матеріали. Книга третя. Український Соціологічний Інститут.

Вибори гетьмана і гетьманські загоны про державний устрій України (права і обовязки укр. козаків та громадян в „Законах про тимчасовий держ. устрій України“) (ст. 2—8); Поміщицька земельна реформа, катування селянства і селянські повстанці (ст. 50—62); (меморіал Укр. Нац.-Держ. Союзу від 24. V. 1918 — характеристика ген. Рагози — ст. 65); Правиця укр. демократії рішає збройно виступити проти гетьманщини (ст. 127—131); До зброї! (ст. 134—138); Розклад нім. армії і здобуття Києва (ст. 138—141); Січові Стрільці в повстанні проти

гетьм. Скоропадського (ст. 128, 129, 131, 133—136, 141); (відозва Директорії від 14. листопада — ст. 131—132); (уринок з універсалу С. Петлюри — ст. 133—134); (сердюки — ст. 136); (Чорноморський кіш — ст. 136—138); (Укр. Військ. Револ. Комітет — 140-141); (Лубенський, Радомиський і ин. полки — ст. 141); (Осадний корпус — ст. 141). В додатках: 4. — лист голови Всеукр. Спільки Земств С. Петлюри до гетьм. Скоропадського (ст. 146—148); 7. — мирові переговори з Сов. Москвою (ст. 150—152); 9. — грамота гетьмана до військ козацьких (ст. 154—155); 11. — універсал гетьмана до військ козацьких (ст. 156—157); 13. — опис виборів Директорії (ст. 158); 15. — Київ в дні облоги військом Директорії (ст. 159).

Хронологічні дати нашої дивізії. „Нове Життя“. Олександрово 1921, ч. 39, ст. 56—59.

6-а стр. дивізія. 8. II. 1920 — 30. XI. 1920.

Хто вбив Болбочана? Відкритий лист Отаманові Петлюрі, членам Директорії, Прем'єр-Міністрові, Начальникові Генерального Штабу, Голові Національного Союзу, Голові Партії Самостійників, Командирові Осадного Корпусу і копії: Отаманові Грекову, Отаманові Шаповалові, полковникам республіканської дивізії і в часописі Українські і Російські. „Нова Зоря“. Львів, 1936, ч. 35, ст. 3—4.

Передрук з „Поступу“ 1929 р., ч.ч. 6—7.

Цатко Іван, інж. Військовий вишкіл. „Вояк“. Брюссель 1935. 4^о, ч. 1, ст. 8—9.

Царенко М. В неволі. „Воля України“. Відень 1921. 8^о, ч. 1—2, ст. 56—61; ч. 9/10, ст. 320—325. Спогад галицького старшина з перебування в франц. африканських легіонах.

Цегельський Льонгін, др. Новітня Січ. „Укр.

Січ. Стрільці в Карпатах“, збірник. Відень 1915. 16^о, ст. 7—13.

Національно-політичне значіння УСС.

Цегельський Льонгін, др. Після 573 літ неволі. „Укр. Прапор“. Відень 1919, ч. 23—25.

Львівські події 1919 р.

Цегельський Льонгін, др. Як се було? (Відірвані спогади з часу шовстання української держави). „Укр. Вістник“, Нью Йорк 1927, ч. 4.

Цівчинський В., полк. Яким повинен бути український старшина. Камянець на Под. 1919. 8^о в., ст. 8. Видання Культ Освітнього Відділу Гол. Упр. Генер. Штабу.

Ціліньський, підхор. Децо про 1917—1918 рік. (Спомини). „Спогади“, збірник, ч. 1. аліш 1921. 5^о м., ст. 7—10.

Цьокан Ілько, др. Від Денікіна до большевиків. Фрагмент споминів з Радянської України. Відень 1921. 16^о, ст. 20. Видання „Укр. Прапора“.

Цьокан Ілько. Економічно-адміністративна сторона стрілецької організації. (Матеріали до організації Українського Січового Війська). „Шляхи“. Львів 1916. 8^о в., ст. 462—466.

Цьокан Ілько. Економічно-адміністративна сторона Українського Січового Війська. „Стрільчий Календар-Альманах“ на 1917 р. Львів 1917 р. 8^о, ст. 39—46.

Цятка Іван. Доповняюча сотня У. С. С. в бою. „Червона Калина“, збірник. Львів 1918. 8^о, ст. 43—52.

Справлення похибки

У статті „Санітарна частина У. Г. А.“ в ч. III. „Л. Ч. К.“ на ст. 16 в замітці на долинні замість Др. Тит Бурачинський, має бути Др. Андрій Бурачинський, який був пізніше сеп. шефом У. Г. А., а тепер перебуває у Відні.

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

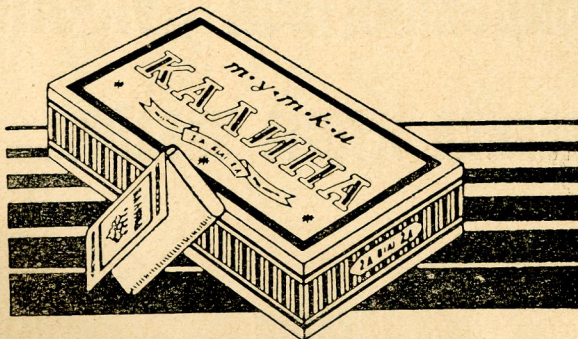
Х. річник / Число 3. / Березень 1938.

ЗМІСТ:

Тарасові		Отаман Семен Заболотний	
Микола Лебединський	2	В. Совенко	19
Наш музика		Вершник	
Степан Лисак	2	Ярослав Курдидик	17
Микола Ганкевич, *один з Героїв Крут		З XII Бригадою на Бережани і Перемишляни в 1919 р.	
Др. Лонгін Горбачевський	3	Осип Шемлей	18
Часопис для війська „Козацький Голос“ 1919 р.		Рецензії й замітки	
Теодор Марітчак	3	Богдан Чорногор	20
Здобуття „Праги“		Матеріали і документи. Одна з перших лютючок-відозв Директорії У. Н. Р.	
Вартоломій Євтимович	5	Т. М.	21
Наші вояки-скитальці		Посмертні згадки	
М. Сигерич	9		22
Сліди слави в Угнові		Бібліографія	
Мгр. Володимир Петришин	12		23
При VII-ій Львівській Бригаді на Великій Україні			
П. Мигович	13		

Хто ще не знає?, що ПАПЕРЦІ і ТУТКИ (повноватки)

„КАЛИНА“ є найліпші

НОВІ ВИДАННЯ Р. С. У. К.

Шарль Жід: Програма Кооператизму. Львів 1934 .	2.—
— Як провадити в книгах обороти з членами і нечленами .	0.20
Др. Ілля Витанович: Нарис суспільно-економічної української історії (популярний виклад) .	0.50
М. Корчинський: Кооперативне Право .	3.—
— Правильник Українського Кооперативного Банку .	0.75
Др. Ілля Витанович: Володимир Навроцький (1847—1882) перший український статистик економіст в Галичині на тлі своєї доби .	1.—
Василь Нагірний: З моїх споминів .	0.75
Джордж Рессель: Кооперація і національні завдання .	1.50
Петро Мигович: Льон і коноплі. Що треба знати про торгівлю льону і конопель .	0.50
Т. Фотинюк: Гриби та їх перерібка .	1.—
Т. Барановський: Кооперація, її природа та мета .	2.—
Т. Панченко: Кооперативний крамар .	0.60
К. Коберський: Плянове господарство — велика проблема нашої доби. Львів 1937 .	0.50
Ю. Танчаківський: Гігієна продажу споживчих товарів, Львів, 1937 .	0.50
— Як на швидку руку визначати товарову якість зерна .	0.50
О. Степанів: Кооперативи Здоровля. Львів 1937 .	0.50
І. Федак: Як розвивалися шкільні каси ощадности. Львів 1937 .	0.20
„Слово“. Збірка віршів на кооперативне свято .	0.60
Ю. Танчаківський: Як зберігати товари у споживчій крамниці .	1.—
Володимир Січинський: Нариси з історії української промисловости (в друку).	
Календарець Українського Кооператора на 1938 р. в полотняній оправі .	1.60
зброшурований .	1.—
Часописи:	
1. Господарсько-Кооперативний Часопис — тижневик — передплата річно .	18.—
2. Кооперативна Республіка — місячник — передплата річно .	12.—
3. Кооперативна Родина — передплата річно .	0.60
На складі давніші видання. — Проспект на бажання	

вишлеться безплатно.

Адреса для замовлень:

РЕВІЗІЙНИЙ СОЮЗ УКРАЇНСЬКИХ КООПЕРАТИВ,
Львів, Технічка 1. Тел. 240—96. Чекове конто 503—929.

СОЛІДНИЙ МУЖЕСЬКИЙ КРАВЕЦЬ

ВІДНОС
Львів

ДОМИКАНСЬКА — 4.
тел. 234-56.

ВЖЕ ВСІ ВОРОБЦІ
ЗНАЮТЬ
ЩО ПАСТА

ЕЛЕГАНТ

Є НАЙЛІПША

Два монументальні твори

видані

Видавництвом „УКРАЇНСЬКА ПРЕСА“ у Львові

ВЕЛИКА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

— зясовує минуле Українського Народу й Держави від праісторичних первопочинів аж до переломового 1923. року.

864 сторінки друку великої вісімки, поперх 450 ілюстрацій, мистецька обгортка. Ціна разом з футералом 25 зл. Порто: 1.50 зл.

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКА

— перша й єдина у нас історія розвитку й чинів Української Збройної Сили від перших починів аж до доби останніх визвольних змагань.

576 сторін друку великої вісімки, 300 оригінальних ілюстрацій, 4 кольорові картини, мистецька полотняна обгортка. Ціна з футералом 18 зл. Порто: 1.50 зл.

Це настільні книги кожного українця, кожного товариства й установи. Замовляйте:

Видавництво „УКРАЇНСЬКА ПРЕСА“, Львів, вул. Косцюшка, ч. 1 а.

НА ПОВНЕ ДОВІРЯ

в фінансових справах заслуговують тільки рідні фінансові установи, тому полагоджуйте всі фінансові справи в найбільшій українській банку:

Земельний Банк Гіпотечний

у Львові, вул. Словацького ч. 14.

(ФІЛІЯ: Станіславів, вул. Собієського ч. 11)

В КАРНАВАЛІ КУПУЮТЬ ВСІ

У ДУМИНА

ЖІНКИ — білля шовкове і пончохи

МУЖЧИНИ — білі сорочки і краватки

Львів, Коперника ч. 4.

ТОАЛЕТОВІ МИЛА „ЦЕНТРОСОЮЗ“

не нищать цери
і є видатні.

Краса Вашого лица

залежить від якості і тону краски Вашого пудру. В одному і другому напевно Вас вдоводить

МЕРІДА

 в 10-ти красках

європейський продукт українського витвору